

**קצבאות הילדים והשפעתן על
פירון הילודה בישראל¹**

רוני פריש*

**סדרת מאמרים לדיון 2004.09
ספטמבר 2004**

¹ ברצוני להודות לדימה בלומין שסייע בידי רבות וכן לקובי ברוידא, לנועם זוסמן ולעמית פרידמן על עצותיהם המועילות ולרחל מור מהלמ"ס על עזרתה הרבה וסבלנותה.
* מחלקת המחקר, בנק ישראל <http://www.boi.gov.il>

הדעות המובאות במאמר זה אינן משקפות בהכרח את עמדת בנק ישראל

תקציר

עבודה זו מבקשת ללמוד אם לתמריצים כלכליים יש השפעה של ממש על פיריון הילודה, לשם בחינת השאלה הזאת נתמקד בפלח מהאוכלוסייה שהשפעת התמריצים עליו ניתנת לבידוד בקלות יחסית וממנה נבקש להסיק מסקנה כללית יותר לגבי כלל האוכלוסייה. האוכלוסיות ששימשו כאבן הבוחן במחקר זה הן האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ והאוכלוסייה הבדווית בדרומה. אוכלוסיות אלה נבחרו משום שהתמריץ הכלכלי שניתן לחלק מהן גדל מאוד ואילו לחלק אחר לא השתנה התמריץ. השינוי החד בתמריץ הכלכלי נגע למשפחות שאינן במעמד "יוצאי צבא". משפחות אלו הופלו בקבלת קצבאות ילדים עד לשנת 1994, מאז ועד 1997 זכויותיהן בקבלת קצבאות הילדים הושוו בהדרגה לאלה של משפחות במעמד "יוצאי צבא".

בעבודה זו נשווה את השינוי בפיריון הילודה של נשים שנהנו מגידול קצבאות הילדים (נשים במשפחות שאינן במעמד "יוצאי צבא") ביחס לזה של נשים דומות שקצבאות הילדים שלהן לא גדלו (בהיותן נשואות לבן זוג במעמד "יוצאי צבא" הן זכו בקצבאות מוגדלות עוד קודם לכן). התוצאות מביקות אלה אינן חד-משמעיות: בקרב הנשים הבדוויות בנגב ובקרב הנשים הדרוזיות במחוז הצפון לא נמצא גידול בשיעורי הפיריון של הנשים בקבוצת הניסוי (לקבוצת הביקורת) ואילו בקרב הנשים הדרוזיות במחוז חיפה נמצא גידול כזה. בדיקה נוספת השוותה את השינוי בפיריון של הנשים הדרוזיות בגולן לזה של הנשים הדרוזיות בגליל, ונמצא שהפיריון של הראשונות, שנהנו מגידול חד של קצבאות הילדים, גדל יחסית לפיריון של האחרונות, שלא נהנו מהגידול. עם זאת השוואה בין הנשים הדרוזיות בגולן ובגליל איננה מנטרלת את ההבדלים התרבותיים, הכלכליים והאחרים ביניהן, ולכן תקפותה פחותה מזו של הבדיקות האחרות. שתי השערות נוספות שנבחנו – ונדחו – הן שגידול קצבאות הילדים יביא לגידול של פיריון הילודה במשפחות העניות יותר מאשר במשפחות המבוססות וכן יצמצם את משך הזמן בין הלידות.

קצבאות הילדים והשפעתן על פריון הילודה בישראל

עבודה זו בוחנת את השפעת קצבאות הילדים על פריון הילודה. לשם כך נתמקד בגידול הדרמטי של קצבאות הילדים לאוכלוסייה הערבית בישראל, שנבע מביטול הדרגתי של האפליה כנגדה בתקופה שבין ינואר 1994 לאוגוסט 1997. ביטול ההפליה בקצבאות הילדים מספק הזדמנות נוחה יחסית לבחון את הקשר שבין קצבאות ילדים לבין פריון הילודה ממספר סיבות: ראשית, משום שהתוספת לקצבאות (מהילד השלישי ואילך) הייתה גדולה ומשמעותית ביחס לשכר ולצריכה לנפש של האוכלוסייה הנהנת; שנית, משום שהגדלת הקצבאות הקיפה חלקים מסוימים מתוך האוכלוסייה הדרוזית והבדווית (קבוצת הניסוי) ולא כלל חלקים אחרים מאוכלוסיות אלה (קבוצת הביקורת), דבר המאפשר לנטרל את יתר הגורמים המשפיעים על הפריון ולבודד את ההשפעה הנקייה של קצבאות הילדים. שלישית, הואיל והגידול בקצבאות היה חד והשינויים בפריון נבדקו זמן קצר אחריו, מצטמצמת האפשרות ששינויים אלה משקפים גורמים חברתיים וכלכליים ארוכי טווח כגון תהליכי חילון של האוכלוסייה ושינוי במעמד האישה. ולבסוף, משום שביטול האפליה בקצבאות הילדים נתפס על ידי האוכלוסייה הערבית כשינוי פרמננטי.

כאשר בוחנים את השפעת השינוי בקצבאות הילדים על האוכלוסייה הערבית-מוסלמית בולטת מייד העובדה שהפריון הכולל של אוכלוסייה זו לא גדל בעקבות גידולן של קצבאות הילדים. למעשה, הפריון הכולל נותר כמעט ללא שינוי מאז שנת 1986 (שבע שנים לפני תחילת הגידול של הקצבאות) ועד שנת 2001 (ארבע שנים לאחר תום גידולן) ומכאן עולה לכאורה שלהגדלת הקצבאות לא הייתה השפעה של ממש על פריון הילודה. נגד מסקנה זו עומדות שתי עובדות: הראשונה היא שהפריון של האוכלוסייה הדרוזית, שלא נהנתה מגידול דומה של קצבאות הילדים, ירד בתקופה הנדונה בהתמדה; השנייה היא שהיציבות בפריון הכולל של האוכלוסייה המוסלמית באה לאחר עשרים שנה של ירידה רצופה בפריון. מכאן, שללא בדיקות נוספות לא ניתן לקבוע כיצד היה פריון הילודה של המשפחות המוסלמיות מתפתח לאחר שנת 1993 אלמלא השינוי בקצבאות הילדים - אם הוא יורד בדומה לירידה בקבוצת הביקורת (האוכלוסייה הדרוזית) ולירידה בעבר הרחוק, או נותר יציב כמו בשנים 1986-1993.

עבודה זו בוחנת את השפעת הגידול החד בקצבאות הילדים על מספר אוכלוסיות הומוגניות: הנשים הבדוויות בנגב, הנשים הדרוזיות במחוז הצפון והנשים הדרוזיות במחוז חיפה. עבור כל קבוצה נשווה את השינוי בפריון הילודה של נשים שנהנו מגידול בקצבאות הילדים (קבוצת הניסוי) לזה של נשים דומות שלא נהנו ממנו (נשים מאותה קבוצה אתנית ואזור גיאוגרפי - קבוצת הביקורת). התוצאות מבדיקות אלו אינן חד משמעיות, אצל הנשים הבדוויות בנגב ואצל הנשים הדרוזיות במחוז הצפון לא נמצא שינוי בדפוסי הפריון ואילו אצל הנשים הדרוזיות במחוז חיפה נמצא גידול כזה. בדיקה נוספת השוותה את השינוי בפריון של הנשים הדרוזיות בגולן לזה של הנשים הדרוזיות בגליל; נמצא שהפריון של הראשונות, שנהנו מגידול חד בקצבאות הילדים גדל יחסית לזה של האחרונות, שלא נהנו מהגידול; אך השוואה זו איננה מנטרלת את ההבדלים התרבותיים, הכלכליים והאחרים בין שתי האוכלוסיות, ולכן תקפותה פחותה מזו של הבדיקות הקודמות. בעבודה נבחנו ונדחו שתי השערות נוספות העולות מהתיאוריה הכלכלית: הראשונה - שהגדלת קצבאות הילדים הגדילה בעיקר את פריון הילודה של המשפחות העניות; השנייה - שמשך הזמן בין הלידות הצטמצם.

מבנה העבודה: החלק הראשון, המוקדש לרקע, מתאר את התמורות בהיקף קצבאות הילדים בישראל בשנות התשעים וסוקר בקצרה מקצת מהספרות בתחום. החלק השני בוחן את התמורות שחלו בדפוסי הפיריון של אוכלוסיות שנהנו מהגדלת קצבאות הילדים (קבוצת ניסוי) בהשוואה לאוכלוסיות בעלות מאפיינים דומים שהקצבאות הניתנות להן לא השתנו (קבוצת ביקורת): סעיף א' של חלק זה משווה בין האוכלוסייה המוסלמית (קבוצת הניסוי) ובין האוכלוסייה הדרוזית (קבוצת הביקורת) וסעיף ב' משווה בין האוכלוסייה הדרוזית בגולן (קבוצת הניסוי) לאוכלוסייה הדרוזית שבתחומי הקו הירוק (קבוצת הביקורת). החלק השלישי בוחן את השפעת השינוי במדיניות קצבאות הילדים בתוך קבוצות אוכלוסייה הומוגניות יותר: הדרוזים במחוז הצפון ובמחוז חיפה והבדווים במחוז הדרום. החלק הרביעי בודק אם הגידול בתשלומי קצבאות הילדים הביא לגידול יחסי של הפיריון במשפחות העניות יותר ואם הוא הביא לצמצום הפרשי הזמן בין הלידות. החלק החמישי מסכם.

1. דברי רקע

א'. התמורות בהיקף קצבאות הילדים בשנות התשעים

קצבאות הילדים של המשפחות הערביות, שבעבר הופלו לרעה, גדלו בשנות התשעים במידה ניכרת. בשנים 1975-1993 ניתנה לאוכלוסייה שאינה במעמד "יוצאי צבא" נקודת קצבה אחת עבור כל אחד משני הילדים הראשונים ונקודה ורבע נוספת עבור כל ילד נוסף. בשנת 1997, לאחר השוואת התנאים והחלת החוק למלחמה בעוני הוגדלה קצבת הילדים לילד השלישי ומעלה כדלקמן: לילד השלישי ניתנו מעתה 2 נקודות קצבה, לרביעי 4.05 נקודות, לחמישי 3.4 נקודות, לשישי 3.75 נקודות וליילד השביעי ואילך 3.5 נקודות קצבה. בשנת 2001 הוגדל התשלום (לכלל המשפחות ללא הבדל דת ולאום) כך שעבור כל ילד מהחמישי ומעלה ניתנו 5 נקודות קצבה. הפירוט המלא של נקודות הזיכוי והערכים הכספיים של קצבאות אלה (במחירי 2002) מפורטים בלוחות נ'1 ו נ'2 בנספח.

לוח 1: נקודות הזיכוי לילדים מסדר שלישי ומעלה למשפחות שאינן במעמד "יוצאי צבא" וערכן הכספי (במחירי 2002) בשנים 1993, 1997 ו-2001.

במונחים כספיים			בנקודות זיכוי			
1.1.2001**	1.8.1997*	1.1.1993	1.1.2001**	1.8.1997*	1.1.1993	
342	347	227	2.00	2.00	1.25	3
703	703	227	4.05	4.05	1.25	4
868	590	227	5.00	3.40	1.25	5
868	651	227	5.00	3.75	1.25	6
868	607	227	5.00	3.50	1.25	7+

* נקודות הזיכוי נותרו ברמתן זו מ-1.8.1997 עד ל-31.12.2000.
** נקודות הזיכוי נותרו ברמתן זו עד לשנת 2003.

קצבת הילדים היא חלק משמעותי מההכנסה של האוכלוסייה הערבית, שכן אוכלוסייה זו סובלת משכר נמוך לשעת עבודה ומתאפיינת בשיעור השתתפות נמוך של נשים (בעיקר באוכלוסייה המוסלמית). בשנת 1997, לדוגמה, היה השכר הממוצע לשעת עבודה של גברים לא

יהודים נמוך ב-41 אחוז מזה של הגברים היהודים, והשכר של נשים ערביות באותה שנה היה נמוך ב-35 אחוז מזה של נשים יהודיות (שכר לשכיר, סקר הכנסות 1999). זאת ועוד, שיעור ההשתתפות בקרב הנשים ערביות בנות 25 עד 44 עמד על 32.6 אחוז בלבד, לעומת 78.5 אחוז בקרב נשים יהודיות (שנת 2001). כתוצאה מכך ההכנסה נטו של משק בית לא יהודי ממוצע מכל המקורות הייתה נמוכה ב-36.4 אחוזים מזו של משפחה יהודית (שנת 1999, 6,322 ש"ח לחודש לעומת 9,940 ש"ח לחודש) והפערים בהכנסה לנפש היו גדולים הרבה יותר - ההכנסה לנפש במשפחה ערבית מהווה 44 אחוזים בלבד מזו של נפש במשפחה יהודית (שכן במשק בית לא יהודי ממוצע ישנם 5.2 נפשות ובמשק בית יהודי 3.6 נפשות בממוצע).

באוכלוסייה הערבית - שבה ההכנסה לנפש נמוכה בהרבה מן הממוצע - מהווה קצבת הילדים שיעור גבוה מאוד מההכנסה ומהצריכה לנפש: ע"פ סקר הכנסות לשנת 1999 מגיעה קצבת הילד הרביעי ל-56 אחוזים מההכנסה לנפש של משק בית לא יהודי (כ-700 ש"ח מתוך 1215 ש"ח)¹. לשם השוואה - בגרמניה, שבה משולמת קצבת ילדים נדיבה במיוחד, במטרה להגדיל את הילודה, הקצבה לילד הרביעי מהווה 14.2 אחוז מהצריכה הפרטית לנפש, בצרפת היא 11.9 אחוזים ובישראל 19.4 אחוזים (לכל האוכלוסייה).

הגדלת הקצבאות לילד החמישי ואילך בשנת 2000 הגדילה את התמריץ של האוכלוסייה הענייה (יהודית וערבית כאחת) להרחיב את המשפחה. בעקבות השינוי בחוק קצבאות הילדים הגיע תשלום הקצבה עבור הילד החמישי ומעלה ל-870 ש"ח סכום שווה ערך ל-70 אחוזים מהצריכה לנפש של האוכלוסייה הערבית (ובמונחי שכר כמעט 20 אחוזים מההכנסה הממוצעת לגבר לא יהודי וקרוב ל-30 אחוז מהכנסה הממוצעת לאישה לא-יהודייה); אך ספק אם הגדלה זו נתפסה בעיני מקבליה כפרמנטית, שכן היא הייתה שנויה במחלוקת ציבורית. בסופו של דבר היא אכן בוטלה, וקצבאות הילדים קוצצו בשיעור חד; הקצבאות לילד מהחמישי ומעלה קוצצו בשנת 2003 ביותר מ-20 אחוזים והן צפויות להמשיך ולרדת בשיעורים חדים גם בשנים הבאות. בשונה מהגידול בקצבאות הילדים לילדים מהחמישי ומעלה, ביטול האפליה נגד האוכלוסייה הערבית נתפס, קרוב לוודאי, כשינוי פרמנטטי. זאת משום שהחלטה שהתקבלה על ידי קואליציית השמאל (שנתמכה על ידי הבוחרים הערביים) לא בוטלה על ידי קואליציית הימין שעלתה לשלטון זמן קצר לאחר מכן. אמנם בשנת 2002, על רקע משבר תקציבי קשה, ביקשה קואליציית הימין להחזיר את חוק קצבת יוצאי הצבא לתוקף, אך החשש מהתערבותו של בית המשפט הגבוה לצדק מנע זאת ובכך הפך את ביטול האפליה לפרמנטטי.

ב. השפעות התחלופה וההכנסה של קצבאות הילדים על פריון הילודה

התיאוריה הכלכלית מתייחסת למספר הילדים במשפחה כאל כל משתנה כלכלי אחר; על פי גישה זו מספר הילדים במשפחה הוא החלטה של ההורים הנקבעת באופן רציונאלי בהתאם להעדפותיהם, למחירים היחסיים ולמגבלת התקציב. ההורים מתכננים את גודל המשפחה הרצוי להם בהתאם להעדפותיהם משני מושאי תועלת - צאצאים ותצרוכת ולפיכך הממשלה יכולה להשפיע על שיעור הילודה על ידי מתן תמריצים כלכליים ובהם קצבאות הילדים. קצבאות הילדים מקלות את הנטל הכלכלי הכרוך בילד נוסף שכן הן מוזילות את המחיר של צאצאים במונחי תצרוכת (אפקט התחלופה).

¹ במונחי שכר מהווה הקצבה לילד הרביעי 15.4 אחוז מההכנסה של גבר לא יהודי ו-22.4 אחוז מהקצבה של אישה לא יהודיה.

לפי התיאוריה הכלכלית הגדלת קצבאות הילדים מגדילה במיוחד את הילודה במשפחות העניות. ההנחה היא שגידול הילדים דורש תשומת זמן של ההורים עצמם, תשומה שאין לה תחליף בשוק העבודה (כדוגמת מטפלת) או בשוק המוצרים. עלותה של תשומה זו גבוהה יותר להורים בעלי שכר גבוה (לשעת עבודה) ומכן שלהורים אלה התמריץ של קצבת הילדים, אשר איננו גדל עם השכר, הוא קטן יחסית. התמריץ קטן במיוחד אם מספר הילדים במשפחה קטן (שכן כאמור, הקצבה לילד נוסף הולכת וגדלה עם העלייה במספר הילדים). לעומת זאת, להורים בעלי משפחות גדולות ושכר נמוך מעבודה, הפיצוי, כלומר התמריץ, גבוה יחסית.

לקצבאות הילדים יש נוסף על השפעת התחלופה גם השפעת הכנסה: ככל שהכנסת ההורים גדלה כך הביקוש שלהם לילדים גדל². הואיל וקצבאות הילדים ימומנו בסופו של דבר על ידי מס פרוגרסיבי מתן קצבאות ילדים יביא לגידול ההכנסה של משפחות מרובות ילדים שהכנסתן נמוכה במחיר ירידה בהכנסתן של משפחות מבוססות יותר ומועטות ילדים והדבר יפעל לירידת הביקוש שלהן לילדים. מכאן שהן השפעת ההכנסה והן השפעת התחלופה צפויות להגדיל את פריון הילודה בעיקר אצל הורים שלהם שכר נמוך וילדים רבים, בעוד שהשפעתן על משפחות שבהן להורים הכנסה גבוהה מעבודה ומעט ילדים תהיה קטנה יחסית.

ג. סקירת ספרות

מחקרים אמפיריים רבים בחנו את הקשר שבין מדיניות הממשלה לעידוד הילודה לבין פריון הילודה במדינות המתועשות. מרביתם מצאו קשר חיובי ומובהק בין השניים אך יש טוענים שקשר זה נובע מהשפעת המדינות על עיתוי הלידות בעוד שהשפעה ארוכת הטווח זניחה.

העדויות האמפיריות בתחום הן מכמה סוגים, הסוג הראשון הוא בחינה של מגמות ארוכות טווח בפריון. לדוגמה, עד שנת 1976 שיעורי הפריון במזרח גרמניה ובמערבה היו כמעט זהים; באותה שנה הפעילה מזרח גרמניה מדיניות לעידוד הילודה, והפריון בה עלה על זה של המערב ב-0.4 עד 0.5 לידות לאישה. בתום העידן הסוציאליסטי שב הפריון במזרח גרמניה וצנח. למרות הירידה בפריון הלידות ישנה עדיין מחלוקת בשאלה אם ירידה זו משקפת ירידה אמיתית במספר הלידות לאישה. Kreyenfeld (2001) למשל, טוענת שהירידה בפריון במזרח גרמניה נובעת משינוי בעיתוי הלידות, כלומר מעלייה בגיל הממוצע של היולדות ולא משינוי במספר הלידות הסופי של הנשים. דוגמה נוספת למעורבות ממשלתית: ממשלת חבל קוויבק שבקנדה הפעילה מדיניות לעידוד הילודה אך זה נותר בסופו של דבר נמוך, כמו בשאר חלקי המדינה.

Bjorklund (2002) בחן את השפעת מדיניות עידוד הילודה בשבדיה בשנים 1960 עד 1980. מדיניות זו הקלה בעיקר על אימהות עובדות בסבסוד של מעונות יום, מתן חופשות לידה ארוכות בתשלום, מתן חופשה בתשלום בזמן שהילדים חולים וכן תשלום של קצבאות ילדים אוניברסליות. השוואה של פריון הילודה בשבדיה לפני מדיניות עידוד הילודה ואחריה מעלה ששיעור הפריון נותר כשהיה (לערך שתי לידות לאישה), זאת לעומת ירידה של 0.4-0.5 לידות לאישה במדינות הנורדיות האחרות שלא הפעילו מדיניות של עידוד הילודה. ואולם לדברי החוקר השפעת מדיניות הממשלה על הפריון אינה חזקה כפי שציפה, והוא התרשם מהדמיון בין המדינות יותר מן ההבדלים ביניהן. הדמיון התבטא בפילוח דפוסי הפריון לפי קבוצות השכלה וכן בעיתוי הלידות.

² כשמספר הילדים הגיע לנקודת הרוויה גידול בהכנסה יפסיק להשפיע עליו.

את המחקרים האמפיריים ניתן לחלק לכאלה שבדקו את השאלה בנתוני המקרו ולכאלה שבחנו אותה בנתוני המיקרו. Gauthier & Hatzius (1997) השתמשו בנתוני מקרו. הם בנו פנל ל-22 מדינות מתועשות בשנים 1970 עד 1990, שכלל עבור כל שנה וכל מדינה את רמת פריון הילודה (משתנה תלוי) ואת קצבאות הילדים המשולמות בכל מדינה (משתנה בלתי תלוי) כמשתנים מסבירים הוסיפו החוקרים את רמת השכר הממוצעת של גברים ונשים ואת רמת האבטלה. נמצא שהגדלת הקצבאות אמנם הגדילה את פריון הילודה באופן מובהק, אך במידה מועטה בלבד: עליה של 25 אחוזים בקצבאות הילדים הגדילה את מספר הלידות לאישה מ-1.71 ל-1.78. מחקר דומה נערך קודם לכן ע"י Blanchet and Ekert-jaffe (1994) אלה זאת על בסיס נתונים מצומצם יותר הן במספר המדינות, 11 בלבד, והן במספר השנים - 1970-1983. גם במחקר זה נמצא קשר חיובי בין הקצבאות לילודה. לדוגמה, נמצא שההפרש שבין קצבאות הילדים הגבוהות בצרפת לקצבאות הילדים הנמוכות באנגליה יוצר הפרש של 0.2-0.3 לידות לאישה.

Barmby and Cigno (1990) השתמשו בנתוני מיקרו על 1,612 נשים נשואות באנגליה – נתונים על היסטוריית הלידות של כל אחת מהנשים במשך עשור קלנדארי שונה מאישה לאישה ונתונים על גיל הנשים, משלח ידן והשכלתן. מנתוני הנשים ומהנתונים המקרו-כלכליים נבנה פרופיל שכר אופייני לכל אישה, ששימש אף הוא משתנה מסביר. זאת נוסף על קצבאות הילדים והמשתנים האחרים (הגיל, ההשכלה, משלח היד והניסיון בעבודה). במחקר נמצא שהגדלת הקצבה לילד הראשון מגדילה את מספר הילדים לאישה ומקצרת את משך הזמן מהנישואים עד ללידה הראשונה, אולם להגדלת קצבת הילד השני לא נמצאה השפעה מובהקת על פריון הילודה. מנסקי ומישר (2000) בחנו את השפעת מדיניות קצבאות הילדים על פריון הילודה בישראל. הם התמקדו במעבר ממדיניות זיכוי מס למדיניות קצבאות ילדים אוניברסאלית שהתרחש בשנת 1970 ובהשפעותיו ארוכות הטווח על הפריון. החוקרים מצאו שהפריון השלם של הנשים החרדיות-אשכנזיות עלה בשנים הרלוונטיות בשיעור חד – מ-3.55 ילדים לאישה בשנים שלפני מתן קצבאות ילדים (1965-1969) ל-4.69 ילדים בשנים שאחרי החלת קצבאות הילדים אוניברסליות (1975-1979); לעומת זאת נמצא "שבקבוצות האוכלוסייה העיקריות (האוכלוסייה הלא-חרדית) לא חלו שינויים משמעותיים במגמת הפריון הכולל בראשית שנות ה-70". החוקרים טוענים שהעובדה שהילודה עלתה דווקא במגזר החרדי (ולמעשה במגזר החרדי-האשכנזי בלבד) אף שקצבאות הילדים לא הפלו בין חרדים ללא חרדים היא תוצאה של מכלול גורמים, ביניהם: אידיאולוגיה חרדית שהעדיפה ריבוי ילדים על פני רווחה כלכלית, הימנעות מעבודה, והסתגרות חברתית; החיבור שבין האידיאולוגיה החרדית לגידול הקצבאות לחרדים, ובתוכן גם קצבאות הילדים, הביא לשינוי דרמטי בדפוסי הפריון. החוקרים מצאו שגידול הפריון של נשים חרדיות-אשכנזיות היה תהליך ארוך טווח, שנמשך 25 שנה, ובמהלכו גדל הפריון הכולל מ-3 ל-6 ילדים, אך המחקר לא בודק באיזה מידה (אם בכלל) תהליך זה מוסבר על ידי הגידול החד-פעמי בקצבאות הילדים בתחילת שנות השבעים ובאיזו מידה הוא נבע מהגורמים אחרים שצוינו לעיל: "אין לנו כל יומרה לטעון כאן כי הגידול במערכת התמיכות הממשלתיות הוא הגורם 'המסביר' של עליית שיעור הילודה בקרב החרדים האשכנזים. טענתנו היא רק שהשינוי בדפוסי הילודה תואם באופן כללי הסבר שכזה."

2. ניתוח השפעת קצבאות הילדים על הפריון - השוואה בין קבוצת אוכלוסייה שונות

א'. התפתחות הפריון בקרב האוכלוסייה המוסלמית בישראל:

לוח 2 מציג את שיעורי הפריון הכולל של נשים מוסלמיות בין השנים 1986 עד 2002³ (כל הנתונים בסעיפים 2.א' ו-2.ב' לקוחים מתוך השנתון הסטטיסטי לישראל). מהנתונים בולטת העובדה שהפריון הכולל של האוכלוסייה המוסלמית לא גדל בעקבות גידולן של קצבאות הילדים. למעשה, הפריון הכולל נותר כמעט ללא שינוי מאז שנת 1986 (שבע שנים לפני תחילת הגידול בקצבאות) ועד לשנת 2001 (ארבע שנים לאחר תום הגידול בקצבאות). בשנים שלאחר מיצוי הגידול בקצבאות הילדים (1998-2001) אומנם נרשם גידול מסוים של הילודה אך גידול זה הסתכם ב-47 לידות ל-1000 נשים בהשוואה לשנים שלפני השינוי במדינות (השנים 1990-1993). זאת ועוד, בשנת 2002 ירד הפריון, ולכן השוואה של השנים 1998-2002 לשנים 1990-1993 מעלה שהפריון גדל ב-15 לידות לאלף נשים בלבד (עלייה של עשירית האחוז בפריון).

לוח 2: שיעורי הפריון הכולל של האוכלוסייה המוסלמית בישראל בשנים 1986-2002.

1998-2002	1994-1997	1990-1993	1986-1989	פריון כולל – נשים מוסלמיות
4.698	4.628	4.683	4.655	

בדיאגרמה 1 (בנספח) מוצג שיעור הפריון הכולל של נשים מוסלמיות ודרוזיות משנות השישים ועד היום. מהדיאגרמה עולים שני ממצאים נוספים. הראשון, שהציבות בפריון הכולל של נשים מוסלמיות (בשנים 1986-2002) באה לאחר עשרים שנה של ירידה מהירה ורציפה בפריון הכולל; השני, שמגמת הירידה בפריון נבלמה רק אצל הנשים המוסלמיות, בעוד שאצל הנשים הדרוזיות נמשכה הירידה, אף כי בקצב מתון יותר. מכאן שלא ניתן להסתפק בהשוואה של הפריון הכולל בקרב הנשים המוסלמיות לפני השינוי ואחריו, שכן השוואה כזו מתעלמת ממגמת הירידה בפריון הכולל של הנשים המוסלמיות ששררה עד שנת 1986 והייתה עשויה להימשך אלמלא השינוי במדיניות.

ב'. דפוסי הפריון של האוכלוסייה המוסלמית והאוכלוסייה הדרוזית – נתוני מקרו:

אחת הדרכים המקובלות לניתוח סטטיסטי היא שיטת difference-in-differences - בחינת השינוי בהתנהגות של האוכלוסייה שקיבלה 'טיפול', כלומר בחינת השינוי בפריון של האוכלוסייה המוסלמית שנהנתה מגידול בקצבאות, ביחס לשינוי בהתנהגות של קבוצת הביקורת (שלא נהנתה מגידול הקצבאות). שיטה זו עשויה להתאים לנו, משום שיש דמיון לא מבוטל בין האוכלוסייה המוסלמית לדרוזית, דבר המאפשר להשתמש באוכלוסייה הדרוזית כקבוצת ביקורת. הדמיון הרב בין האוכלוסייה הדרוזית והמוסלמית בפריון הילודה בולט לעין (דיאגרמה 1): שיעור הפריון הממוצע של הנשים הדרוזיות בשנים 1970-1989 היה כ-6 לידות לאישה, נמוך ב-0.55 לידות בלבד מהממוצע לאישה מוסלמית. גם מגמת הירידה בפריון הכולל בשתי האוכלוסיות דומה מאוד: בין השנים 1976 עד 1986 ירד הפריון הכולל בשתי האוכלוסיות בשיעור דרמטי – מ-

³ הפריון הכולל הוא מספר הילדים הממוצע הצפוי לאישה בימי חייה. שיעור הפריון הכולל לשנה מסוימת הוא חישוב סינתטי לאישה מייצגת, זאת בהנחה שהאישה המייצגת תלד במהלך חייה (בכל גיל וגיל) לפי שיעורי הפריון הסגוליים הממוצעים של כלל הנשים באותה שנה. הפריון הסגולי הוא מספר הלידות לאמהות בגיל מסוים מחולק באוכלוסייה הממוצעת הקבועה של נשים באותו גיל.

7.73 לידות לאישה מוסלמית ו-7.25 לידות לאישה דרוזית בשנת 1976 ל-4.63 ו-4.22 לידות לאישה מוסלמית ודרוזית (בהתאמה) בשנת 1986, ירידה של 3 לידות לאישה במשך 11 שנים בלבד; אך בעוד שבקרב הנשים הדרוזיות נמשכה מגמת הירידה בשנות התשעים היא נפסקה בקרב הנשים המוסלמיות.

קיים דמיון רב בין האוכלוסייה הדרוזית והמוסלמית גם בפרמטרים נוספים, שהשפעתם על הפריון מוכחת, כגון שיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה, השכלת הנשים וגיל הנישואים (לוח 3): ההשכלה, שיעור ההשתתפות בשוק העבודה וגיל הנישואים של נשים מוסלמיות ודרוזיות דומים למדי ונמוכים בהרבה מאלו של נשים נוצריות ויהודיות. מכאן שקבוצת הבקרה המועדפת היא קבוצת הנשים הדרוזיות ולא קבוצת הנשים היהודיות. אשר לתמורות על פני זמן, כידוע בשני העשורים האחרונים הייתה עלייה חדה בשיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה וכן עלו מספר שנות הלימוד וגיל הנישואים של הנשים. השוואה של התמורות בקרב הנשים המוסלמיות והדרוזיות מעלה כי העלייה של שיעור ההשתתפות בכוח העבודה ושל ההשכלה בקרב הדרוזיות גדולה מזו של הנשים המוסלמיות.

לוח 3: מאפיינים חברתיים וכלכליים¹ של נשים בנות 30-34 לפי דת בשנים 1981 ו-2002.

מספר ילדים		וותק הנישואים		שנות לימוד		שיעור השתתפות		
2002	1981	2002	1981	2002	1981	2002	1981	
3.0	5.0	10.9	12.5	10.1	7.3	25.4	8.1	מוסלמיות
2.7	4.1	11.2	11.9	10.8	6.8	31.9	6.0	דרוזיות
1.5	3.5	9.7	10.2	12.9	9.8	62.1	38.2	נוצריות
1.8	2.5	8.3	10.0	13.9	12.1	77.2	58.2	יהודיות

¹ נתוני סקר כוח אדם.

נשווה את שיעור הפריון הסגולי הממוצע של נשים מוסלמיות ודרוזיות לפני השינוי במדיניות (בשנים 1990 עד 1993) ואחריו (בשנים 1998 עד 2001). נמצא שגידול הפריון הכולל של הנשים המוסלמיות היה גבוה מזה של הנשים הדרוזיות בכל קבוצות הגיל (פירוט לפי קבוצות גיל בלוח נ' 3. בנספח). לדוגמה: שיעור הפריון הסגולי של נשים מוסלמיות עד גיל 30 עלה במקצת, בעוד ששיעורו בקרב נשים דרוזיות באותו הגיל ירד מאוד. הפריון של נשים מוסלמיות מעל גיל 35 אמנם ירד, אך גם כאן הירידה בקבוצת הנשים הדרוזיות המקבילה הייתה חדה הרבה יותר. בחינה באמצעות פרוצדורה סטטיסטית (רגרסיות) מעלה כי בשנים 1994 עד 2002 (שבהן היה השינוי במדיניות קצבאות הילדים) גדל פריון הנשים המוסלמיות באופן מובהק ביחס לשינוי בפריון הנשים הדרוזיות (בסדר גודל של 15 אחוזים); וכי גידול זה אינו מוסבר בהבדלים בהשכלה, בגיל הנישואים, בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה או בהרכב הגילים.

גידול הפריון של הנשים המוסלמיות ביחס לזה של הנשים הדרוזיות לא החל עם השינוי במדיניות קצבאות הילדים בשנת 1994 אלא הרבה קודם לכן. כאמור, מאז שנת 1986 התייצב הפריון של הנשים המוסלמיות, בעוד שהפריון של הנשים הדרוזיות הלך וירד; מכאן שהירידה היחסית בפריון הנשים הדרוזיות בשנים 1994 עד 2004 אינה משקפת בהכרח שינוי שנבע ממדיניות קצבאות הילדים, אלא בעיקר את המשך המגמות הקודמות. כדי לבחון את השפעת קצבאות הילדים על פריון הילודה יש לנקוט דרך זהירה יותר ולהשוות את ההפרש השני בפריון הילודה של שתי האוכלוסיות – כלומר, לבדוק אם העלייה היחסית בפריון הנשים המוסלמיות הואצה בשנים שלאחר השינוי במדיניות קצבאות הילדים; מלוח 4 עולה שהעלייה היחסית בפריון של הנשים המוסלמיות אכן הואצה. זאת משום שהירידה בפריון הילודה של הנשים הדרוזיות

הואצה מאוד לאחר 1994 בעוד שהפריון של הנשים המוסלמיות נותר יציב לפני ואחרי אותה שנה. נדגיש עוד כי בחינת ההפרש השני בפריון היא בדיקה מחמירה, שכן הירידה היחסית בפריון של אוכלוסייה אחת לעומת אחרת אינו יכולה להתמיד לאורך זמן (ולכן יש חשיבות גם לבחינת ההפרש הראשון).

לוח 4: הפריון הכולל של הנשים המוסלמיות והדרוזיות.

דרוזיות	מוסלמיות	
4.20	4.63	1986-1987
3.65	4.64	1993-1994
2.90	4.65	2001-2002
0.55	-0.01	הירידה בפריון עד השינוי
0.76	0.00	הירידה בפריון לאחר השינוי
0.21	0.00	האצה בקצב הירידה

נבחן את השפעת קצבאות הילדים על הילודה ביולי 1970 – אז החלו לשלם קצבאות ילדים למשפחות הדרוזיות. קצבאות הילדים שולמו עבור הילד הרביעי ואילך והתשלום היה משמעותי – כך, למשל, בשנת 1975 הגיע התשלום בגין הילד הרביעי במשפחות יוצאי צבא ל-10 אחוזים מהשכר הממוצע למשרת שכיר (והקצבה הייתה פטורה ממס). כאמור, האוכלוסייה הדרוזית נהנתה מהטבה זו בעוד שהאוכלוסייה המוסלמית לא נהנתה ממנה, ולכן אפשר להתייחס לאוכלוסייה הדרוזית כאל קבוצת הניסוי ולאוכלוסייה המוסלמית כאל קבוצת הביקורת. מלוח 5 עולה שבקבוצת הניסוי עלה הפריון הסגולי בקבוצת הגיל העיקריות: 20-24, 30-34 ו-35-39; זאת בניגוד למגמת הירידה בפריון באותה תקופה ובניגוד לירידה החדה בפריון של קבוצת הביקורת.

לוח 5: שיעורי הפריון הסגולי של נשים מוסלמיות ודרוזיות (מספר הלידות לאלף נשים)

בשנים 1965-1969 ובשנים 1970-1974.

גיל האישה	שיעור הפריון סגולי של הנשים הדרוזיות		שיעור הפריון סגולי של הנשים המוסלמיות			
	1970-1974	1965-1969	שיעור השינוי בפריון	1970-1974		1965-1969
15-19	65.6	67.9	4.1%	118.5	113.8	
20-24	335.1	327.7	-1.2%	379.3	383.9	
25-29	371.5	377.7	-5.0%	409.9	431.3	
30-34	335.0	333.0	-11.7%	359.2	406.9	
35-39	245.6	224.6	-9.6%	269.2	297.8	
40-44	77.0	104.9	-21.4%	121.7	154.9	
45-49	20.0	24.6	-33.5%	37.1	55.8	
15-49	214.0	219.4	-9.4%	257.1	283.8	

השפעה של קצבאות הילדים על האוכלוסייה הדרוזית (משנת 1970 ואילך) ועל האוכלוסייה המוסלמית (משנת 1993 ואילך) בולטת כאשר משווים את השינוי בפריון של שתי האוכלוסיות הללו. אך בבסיס השוואת הפריון הכולל של שתי האוכלוסיות עומדת ההנחה שהמשתנים השונים המשפיעים על פריון הילודה מתפתחים באופן דומה בשתי האוכלוסיות, הנחה זו נכונה במידה רבה לגבי המשתנים הנצפים (ההשכלה, שיעור ההשתתפות, גיל הנישואים וכו') אך ייתכן שהיא אינה נכונה לגבי המשתנים הבלתי נצפים, המשפיעים אף הם על פריון הילודה כגון שינוי במעמד האישה, תהליכי חילון ושינוי בזהות הלאומית והאתנית. כך, לדוגמה, יש שוני מהותי בין האוכלוסיות הדרוזית והמוסלמית במידת ההשתלבות (וההזדהות) בחברה

הישראלית (שוני לא רק ברמה אלא גם בהתפתחות על פני זמן). עוצמת המאבק הלאומי שמנהלים הפלשתינאים שאינם אזרחי ישראל נגד מדינת ישראל עשויה להשפיע על תהליכי ההשתלבות (או ההסתגרות) של המיעוט המוסלמי בישראל, דרכו על המשתנים הכלכליים והחברתיים ולבסוף, באופן ישיר ועקיף, על הפיריון. נזכיר כי בשנת 1987, שבה נבלמה הירידה בילודה של האוכלוסייה המוסלמית הייתה גם השנה שבה פרצה האינתיפאדה הראשונה, וייתכן שיש קשר בין הדברים. משום כך נדרשת בדיקה שונה, כזאת שאינה מבוססת על השוואת האוכלוסייה המוסלמית והדרוזית. נשתמש אפוא בנתוני מיקרו ונשווה בין הדרוזים במחוז חיפה ובמחוז הצפון לדרוזים בגולן.

ג'. הדרוזים ממחוז הגולן לעומת הדרוזים במחוז הצפון וחיפה – נתוני מיקרו:

לצורך בדיקה זו (ובדיקות נוספות המשך) ניעזר בבסיס הנתונים המכיל את מרשם האוכלוסין. נתונים אלה שונים מהנתונים המופיעים בקובץ לידות-חי ששימשו בסעיפים הקודמים (נתונים המופיעים בשנתון הסטטיסטי). בקובץ מרשם האוכלוסין מתועדים תאריכי הלידה של כל תושבי ישראל, בעוד שבקובץ לידות-חי מתועדות הלידות בבתי החולים בישראל. השוני בין שני בסיסי הנתונים הללו (קובץ הלידות ומרשם האוכלוסין) נובע בעיקר מהגירה, תאריכי הלידה של המהגרים מופיעים במרשם האוכלוסין, אך אינם נרשמים בקובץ הלידות (ובשנתון הסטטיסטי). תופעת ההגירה (איחוד המשפחות) נפוצה בעיקר בקרב המוסלמים ממחוז ירושלים, בעוד שבקרב המוסלמים האחרים יש פער קטן בלבד במספר הלידות - 2 אחוזים - בין הנתונים שבידנו (מרשם אוכלוסין) לבין אלה המופיעים בשנתון (לוח נ'. 4 בנספח). הפער באוכלוסייה הדרוזית קטן עוד יותר - פחות מאחוז אחד.

הדרוזים המתגוררים במחוזות הצפון וחיפה זכו ברובם הגדול לקצבאות ילדים מוגדלות כבר בשנות השבעים (בדומה לאוכלוסייה היהודית) בעוד שהדרוזים ממחוז הגולן הופלו לרעה עד אמצע שנות התשעים (בדומה לאוכלוסייה הערבית). כדי לבחון את השפעת הגידול החד בקצבאות הילדים על פיריון הילודה של הנשים הדרוזיות בגולן ניעזר כאמור במרשם האוכלוסין, שמתעד את כל הלידות שהתרחשו בשנים 1981-2001, וכן מתועדים בו תאריכי הנישואים והגירושים. לצורך הבדיקה הוגבל קובץ הנתונים, וכלל נשים נשואות בגילים 15-45 שבני זוגן בגילים 15-60. לדוגמה, בשנת 2001 כלל הקובץ נתונים על 14,111 נשים דרוזיות נשואות בגילי הפיריון, מהן 17 אחוזים התגוררו במחוז הגולן, 19 אחוזים במחוז חיפה ו-64 אחוזים במחוז הצפון.

לוח 6 מציג את ההסתברות ללידה לנשים דרוזיות נשואות לפי מחוז המגורים. ההסתברות ללידה היא מספר הלידות ל-100 נשים בקבוצת הגיל הרלוונטית. (ובדומה לפיריון הסינטיטי היא אינה מושפעת משינוי בהרכב הגילים). הלוח מציג את שיעורי הפיריון בתקופות שונות לפני השינוי בקצבאות הילדים, במהלך השינוי (1994-1996) ולאחריו (1997-2001). השוואה של רמת הפיריון במהלך השינוי ואחריו לזה שהיה לפני מעלה שהפיריון של נשים ממחוז הגולן אשר נהנו מגידול חד בקצבאות הילדים ירד בשיעור מתון בהרבה (1.9 נקודות אחוז) מזה של הנשים ממחוז הצפון (3.8 נקודות אחוז) אך בשיעור חד מזה של הנשים במחוז חיפה (1.3 נקודות אחוז) שלא נהנו מגידול דומה בקצבאות הילדים. בחינת ההפרש השני בפיריון מעלה שהירידה בפיריון הילודה הואטה בכל שלושת המחוזות, אך ההאטה אצל נשות הגולן הייתה המשמעותית ביותר, תוצאה שפירושה עלייה יחסית בפיריון של נשות הגולן שכאמור נהנו מגידול חד בקצבאות הילדים.

לוח 6 : ההסתברות ללידה של נשים דרוזיות נשואות לפי מחוז.

מחוז חיפה	מחוז הצפון	מחוז הגולן		
17.9	26.7	23.6	1981-1984	ההסתברות ללידה בגילאים 44-20
15.7	23.2	19.2	1985-1988	
15.3	21.8	17.8	1989-1993	
14.1	19.9	17.3	1994-1996	
14.0	18.0	15.9	1997-2001	
2.6	4.9	5.8	1984-1981 לבין 1989-1993	הירידה בפריון בין
1.3	3.8	1.9	1997-2001 לבין 1993-1989	הירידה בפריון בין
1.3	1.1	3.9	האטה בקצב הירידה	

בכדי לבחון אם פריון הילודה של נשים שנהנו מגידול בקצבאות הילדים (נשים דרוזיות ממחוז הגולן בשנים 1994 עד 2001) גדל ביחס לנשים אחרות שלא נהנו מגידול כזה (נשים דרוזיות ממחוז הצפון וממחוז חיפה) נשתמש ברגרסיות לוגיסטיות. הרגרסיות האלה בוחנות למעשה את ההפרש הראשון (והן יחזרו על עצמן בהמשך העבודה); תוצאות הרגרסיות מופיעות בלוח 7. המשתנה המוסבר בכל הרגרסיות הוא ההסתברות ללידה של אישה i בשנה t (המשתנה המוסבר מקבל את הערך אחת במקרה של לידה ואפס אחרת). המשתנים המוסברים בכל הרגרסיות האי-זוגיות (1, 3 וכו') כוללים את המשתנים הבאים: גיל האישה (שישה משתני דמה לשש קבוצות – 15-19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39 ו-40-44), שישה משתני דמה לנשים מהגולן (לכל אחת מקבוצת הגיל בנפרד), שישה משתני דמה (לכל קבוצת גיל) שמקבלים את הערך אחת עבור השנים שלאחר שנת 1994 ואפס אחרת ומשתנה דמה יחיד שמקבל את הערך אחת לנשים מהגולן בשנים שלאחר 1994 ואפס אחרת; נוסף על כך כללו כל הרגרסיות משתנה דמה שמקבל את הערך אחת כשהאישה מתגוררת במחוז הצפון ואפס אחרת. הרגרסיות בטורים הזוגיים כוללת את כל המשתנים המסבירים הקודמים ונוסף עליהם את המשתנים הבאים: ותק הנשואים, גיל הבעל, וכן משתנים שבוחנים את היסטוריית הלידות של האישה: מספר ילדיה וכן שלושה משתני דמה נפרדים ללידה בכל אחת משלוש השנים הקודמות. (לדוגמה, נמצא שההסתברות ללידה פוחתת מאוד בעקבות לידה בשנה קודמת; ברגרסיה נכללו גם גיל הנשואים בריבוע, גיל הבעל בריבוע ומספר הילדים בריבוע.)

לוח 7 מציג תוצאות של 14 רגרסיות שונות, הנבדלות זו מזו באוכלוסיית המדגם ובטווח המדגם: הטבלה העליונה מתייחסת למדגם הכולל את כלל הנשים הדרוזיות הנשואות, בעוד הטבלה התחתונה מכילה אך ורק נשים נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר. זאת משום שקצבאות הילדים הוגדלו לילד מהסדר השלישי ומעלה, וכדי להבחין בין הקדמת לידות להגדלת מספרן; לצורך הבחנה זו רצוי להתמקד בלידות מסדר גבוה ולהתעלם משתי הלידות הראשונות, המשותפות למרבית הנשים הדרוזיות. הרגרסיות השונות נבדלות זו מזו בטווח המדגם: שתי הרגרסיות הראשונות בכל טבלה (רגרסיות 1, 2, 7 ו-8) כוללות מדגם המקיף את כל השנים שבין 1981 עד 2001, שתי הרגרסיות הבאות (רגרסיות 3, 4, 9 ו-10) מתייחסות למדגם מצומצם יותר, לשנים 1989-2001, ושתי הרגרסיות האחרונות (רגרסיות 5, 6, 11 ו-12) מתייחסות למדגם המכיל את השנים 1989-1993 ואת השנים 1997-2001. המדגם המצומצם – 1989-1993 – מאפשר להשוות את הפריון לאחר הגידול בקצבאות הילדים ביחס לזה שהיה זמן קצר לפני כן (בשנים 1989-1993)

ומקטין את החשש שהתוצאות מושפעות מתהליכים ארוכי טווח. המדגם המצומצם ביותר – המקיף את השנים 1993-1989 ואת השנים 2001-1997 בלבד – מאפשר לבחון אם הגידול בפריון הילודה נבע מגידול חולף בפריון בשנים הראשונות לשינוי או שמדובר בשינוי שהתמיד זמן רב לאחר השינוי.

לוח 7: הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה¹.

1989-93 ו-1997-01		1989-2001		1981-2001		
6	5	4	3	2	1	
0.0365 (0.3974)	0.0184 (0.6585)	0.0481 (0.2229)	0.0127 (0.7389)	**0.0765 (0.0212)	0.0486 (0.1121)	דמי נשים מהגולן : 2001-1994
123,198		160,766		200,920	219,136	מספר תצפיות
24,164		31,645		41,415	46,621	מספר לידות

הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1989-93 ו-1997-01		1989-2001		1981-2001		
12	11	10	9	8	7	
*0.1544 (0.0433)	**0.1324 (0.0781)	*0.1315 (0.0510)	*0.1140 (0.0856)	***0.1525 (0.0085)	**0.1139 (0.0394)	דמי נשים מהגולן : 2001-1994
62,672		81,989		101,226	109,927	מספר תצפיות
7,497		9,885		13,556	15,492	מספר לידות

¹המספרים בסוגרים מציינים את רמת המובהקות של המקדם - P value. הכוכביות מציינות את רמת המובהקות: כוכבית אחת, שתיים ושלוש מציינות רמת מובהקות של 10 אחוזים, 5 אחוזים ואחוז אחד בהתאמה.

לוח 7 מציג את האומדן ואת רמת המובהקות של משתנה הדמה לנשים מהגולן בשנים 2001-1994 (נשים מטופלות בתקופת הטיפול). מההגרסיות עולה שבעקבות השינוי במדיניות קצבאות הילדים גדלה ההסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר שנהנו מגידול בקצבאות הילדים, זאת ביחס לשינוי בהסתברות ללידה של הנשים הדרוזיות המתגוררות במחוז הצפון ובמחוז חיפה שלא נהנו מגידול דומה בקצבאות. תוצאה זאת עומדת בעינה גם כאשר מצמצמים את טווח המדגם לשנים 1989 עד 2001 וגם כאשר בוחנים את הפריון בשנים 1997 עד 2001 ביחס לזה שבשנים 1989 עד 1993.

רגרסיות נוספות שהורצו מוצגות בלוח 8. אלה חוזרות על רגרסיות 7 עד 12 בהתאמה (נשים שלהן שלושה ילדים ויותר) בשינוי אחד - משתנה האינטראקציה היחיד לנשים מהגולן בשנים 2001-1994 הוחלף בשישה משתנים לפי קבוצת גיל (רגרסיות נוספות החוזרות על רגרסיות 1-6 מוצגות לוח נ' 5. בנספח). התוצאה המרכזית שנמצאה ברגרסיות אלו מופיעה ברגרסיה 12 (טווח שנים מצומצם), ולפיה היה גידול מובהק בפריון הנשים בגילים 35-44. תוצאה זו חשובה משום שגידול הפריון בגילים המבוגרים (לנשים שלהן שלושה ילדים ויותר) מעיד על גידול של מספר הלידות הכולל, שכן בשונה מגידול הפריון בגילים הצעירים הוא אינו יכול להתפרש כהקדמת לידות בלבד (וכן משום שהגידול נמצא גם בשנים 1997 עד 2001).

לוח 8 - הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר,

המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1997-2001, 1989-1993		1989-2001		1981-2001		דמי נשים מטופלות בשנים 2001-1994:
12	11	10	9	8	7	
-0.1679 (0.8115)	-0.2056 (0.7665)	-0.0007 (0.9987)	0.0190 (0.9675)	-0.1430 (0.7178)	-0.2316 (0.5366)	גילאי 24-20
0.03834 (0.8068)	0.0177 (0.9088)	0.0409 (0.7556)	0.0502 (0.6970)	0.0249 (0.8258)	0.0236 (0.8258)	גילאי 29-25
0.1043 (0.3734)	0.1429 (0.2148)	0.1203 (0.2487)	0.1449 (0.1574)	**0.1807 (0.0427)	*0.1650 (0.0509)	גילאי 34-30
*0.2569 (0.0873)	*0.2432 (0.1001)	0.1726 (0.2090)	0.1493 (0.2693)	*0.1982 (0.0980)	0.1706 (0.1423)	גילאי 39-35
*0.6125 (0.0551)	0.1391 (0.6572)	*0.5669 (0.0594)	0.1173 (0.6909)	**0.5585 (0.0366)	0.1283 (0.6226)	גילאי 44-40
62,672		81,989		101,226	109,227	מספר תצפיות
7,497		9,885		13,556	15,492	מספר לידות

בחנית השפעת השינוי בקצבאות הילדים על פריון הנשים בגולן בשיטת 'ההפרש בהפרשים' (difference-in-differences) תלויה בקבוצת הביקורת, כדי להדגים זאת נעזר בלוח 9. לוח 9 חוזר על הרגרסיות 7-12 מלוח 7 (מדגם הכולל נשים נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר), כאשר פעם אחת קבוצת הביקורת היא הנשים ממחוז הצפון (התוצאות המוצגות בשורה העליונה), ופעם אחרת קבוצת הביקורת היא נשים ממחוז חיפה (התוצאות המוצגות בשורה התחתונה בכל לוח). נמצא שהגידול היחסי בהסתברות ללידה של הנשים הדרוזיות בגולן בשנים 2001-1994 ביחס לנשים הדרוזיות במחוז חיפה באותן שנים הוא בעל מובהקות גבולית, ואילו הגידול בשנים 2001-1997 אינו מובהק כלל. לעומת זאת גידול ההסתברות ללידה ביחס לנשים במחוז הצפון מובהק וברור.

לוח 9: הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1997-01 ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		דמי נשים מהגולן: 01-94
12	11	10	9	8	7	
0.1605 (0.0379)	*0.1307 (0.0853)	*0.1315 (0.0539)	0.1083 (0.1058)	*0.1630 (0.0054)	**0.1195 (0.0322)	השוואה למחוז צפון
0.1450 (0.1736)	0.1289 (0.2154)	*0.1550 (0.0935)	0.1256 (0.1649)	0.1029 (0.2016)	0.0593 (0.4387)	השוואה למחוז חיפה

שיעורי הפרייון של הנשים בגולן אינם דומים לא לזה של הנשים ממחוז חיפה ולא לזה של נשים ממחוז הצפון, ולכן אף אחת מהקבוצות אינה קבוצת ביקורת מושלמת. עם זאת מבין שתיהן עדיפה הקבוצה ממחוז הצפון, שכן הירידות המהירות בפרייון של נשים ממחוז זה וממחוז הגולן לפני שינוי המדיניות היו דומות למדי. ירידות אלה הן תוצאה של תהליך ההתכנסות לשיעורי הפרייון המקובלים בחברות המודרניות. לעומת זאת, במחוז חיפה תהליך ההתכנסות קרוב יותר למיצוי (ולכן איטי יותר). משום כך השוואה של הדרוזים בגולן לדרוזים במחוז חיפה מחייבת התייחסות להבדלים במגמות שהיו בעבר, כלומר בחינה של ההפרש השני (ראה לוח 6). כסיכום – תוצאות הרגרסיות מעידות על עלייה מובהקת בילודה של נשים ממחוז הגולן שלהן שלושה ילדים ויותר בשלהי תקופת הפרייון של הנשים, דבר המעיד על עלייה ממשית בפרייון השלם ולא על הקדמת לידות בלבד. העלייה היחסית בפרייון של הנשים שנהנו מגידול בקצבאות

הילדים הקיף אפוא את שתי קבוצות הניסוי – הנשים הדרוזיות בגולן והנשים המוסלמיות; אך יש לזכור שמדובר בגידול יחסי בלבד, גידול בהשוואה לקבוצת הבקרה – נשים הדרוזיות במחוז הצפון ובמחוז חיפה – אשר שיעורי הפריון בקרבן ירדו בתלילות. התוצאות שהוצגו עד כה תלויות במידה מכרעת בקבוצת הביקורת. כדי לשחרר הנחה זו ננתח את השפעת קצבאות הילדים בתוך קבוצת אוכלוסייה הומוגנית.

3. ניתוח השפעת קצבאות הילדים בתוך קבוצת האוכלוסייה – נתוני מיקרו

א. השפעת קצבאות הילדים על הדרוזים במחוזות גליל וחיפה

הרוב המכריע של הדרוזים במחוזות הגליל וחיפה הוגדר כיוצאי צבא, אך היו גם פרטים שלא הוגדרו כך ואלה לא נהנו מקצבאות ילדים מוגדלות עד לשינוי החקיקה באמצע שנות התשעים. הנתונים שבידינו מאפשרים להבדיל בין משפחות של יוצאי צבא למשפחות אחרות באמצעות קצבאות הילדים ששולמו בפועל בשנת 1995, אך זאת רק לגבי משפחות שלהן שלושה ילדים ויותר. (זאת משום שעבור שתי הילדים הראשונים משולמת קצבת ילדים זהה ליוצאי צבא ולמי שאינם יוצאי צבא. לכן אין באפשרותנו לדעת את מעמדן של נשים שהילד השלישי שלהן נולד לאחר שנת 1995.) בשנת 1995 הופיעו במרשם האוכלוסין 5,339 נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר, ל-435 מתוכן (8 אחוזים) הוענקו קצבות ילדים התואמות בדיוק את הסכום המוענק למשפחות שאינן במעמד של 'יוצאי צבא', ולכן הן יוגדרו להלן כ'לא יוצאי צבא'; יתר הנשים יוגדרו כ'יוצאי צבא'.

לוח 10 מציג את ההסתברות ללידה של נשים דרוזיות לפי חלוקה של נשים 'במעמד יוצאי צבא' (שהיו זכאיות לקצבאות מלאות) ושל נשים במעמד של 'לא יוצאי צבא' (שזכאיות לקצבאות מופחתות). המספרים בסוגריים מסמנים תאים שבהם מספר התצפיות נמוך מ-150. (מספרן הנמוך של הנשים דרוזיות שאינן במעמד יוצאי צבא בתאים אלה מקשה על ניתוח הנתונים והסקת מסקנות חד משמעיות). מהלוח עולה שלגידול החד בקצבאות לא הייתה השפעה ארוכת טווח על פריון הנשים בגילים 30-39, אומנם הפריון של אותן נשים שנהנו מגידול בקצבאות הילדים גדל יחסית בשנים 1994-1997, אך לא היה כל גידול יחסי בשנים שלאחר מכן. השפעת קצבאות הילדים ניכרת רק בגילים 25-29, אך כאן מספר התצפיות של נשים במעמד יוצאי צבא מצומצם ביותר, למעשה מספר התצפיות בגילים אלה בשנים 1997-2001 מסתכם ב-90 בלבד.

לוח 10: שיעור הלידות של נשים דרוזיות נשואות לפי מעמד "יוצאי צבא" וקבוצת הגיל¹.

	30-39	40-44	35-39	30-34	27-29		
1989-	20.5	6.6	16.4	24.6	31.8	יוצאי צבא	1989-
1993	20.7	(5.2)	20.5	20.8	26.7	לא יוצאי צבא	1993
1994-	16.0	3.7	11.9	20.1	28.3	יוצאי צבא	1994-
1996	18.2	6.8	15.4	21.0	29.6	לא יוצאי צבא	1996
1997-	11.7	2.4	7.9	15.6	18.3	יוצאי צבא	1997-
2001	9.6	2.9	7.6	11.5	(23.7)	לא יוצאי צבא	2001

¹המספרים בסוגריים מסמנים תאים שבהם מספר התצפיות נמוך מ-150.

הרגרסיות המופיעות בלוח 11 בוחנות את השינוי בפריון הנשים הדרוזיות בגילים 25-44 במחוזות הגליל וחיפה ומשווה למעשה את הפריון של הנשים המטופלות לפריון של הנשים שבן זוגן במעמד יוצאי צבא. המשתנה המוסבר בכל הרגרסיות הוא ההסתברות ללידה, והמשתנים

המסבירים המשותפים לכל הרגרסיות הם: גיל האישה (לפי קבוצות גיל 25-29, 30-34 וכו'), משתני דמה לנשים המטופלות (נשים שקצבאות הילדים שלהן גדלו בשיעור חד שלא נהנו בעבר מקצבאות יוצאי צבא), משתני דמה לשנים 1994 עד 2001 ומשתנה דמה אינטראקציה לנשים מטופלות בשנים 1994-2001. משתנה האינטראקציה מיועד לתפוס את השינוי בפריון של הנשים המטופלות בתקופת הטיפול. הרגרסיות בלוח 10 נבדלות זו מזו באורך המדגם ובמשתנים המסבירים: הרגרסיות האי-זוגיות (1, 3 ו-5) כוללות את המשתנים המסבירים המשותפים לכל הרגרסיות (כולל משתני דמה למחוז המגורים - מחוז הצפון או מחוז חיפה), ואילו הרגרסיות הזוגיות (2, 4 ו-6) כוללות גם את המשתנים המסבירים הנוספים (מספר ילדים, גיל הבעל, ותק נשואים וכו'). רגרסיות 1 עד 6 מתייחסות לכלל הנשים הנשואות, ואילו רגרסיות 7 עד 12 מתייחסות לנשים שלהן שלושה ילדים ומעלה.

התמונה העולה מהרגרסיות 1-6 בלוח 11 (מדגם של כלל הנשים הנשואות) דומה לזו העולה מלוח 10: הגידול המובהק בפריון הילודה של הנשים הדרוזיות שנהנו מגידול בקצבת הילדים התרחש בעיקר בשנים 1994-1996, שכן ברגרסיות 5 ו-6 שאינן כוללות את השנים הללו המקדמים הופכים ללא מובהקים. תמונה שונה עולה מרגרסיות 7 עד 12, הבוחנות את השינוי בדפוסי הפריון של נשים שלהן שלושה ילדים ויותר: כאן היה גידול מובהק בפריון של הנשים המטופלות הן בשנים 1994-1996 והן בשנים 1997-2001. לוח נ' 6 (בנספח) חוזר על הרגרסיות בלוח 11 אלא שהפעם משתנה האינטראקציה (דמה לנשים מטופלות בשנים 1994 עד 2001) פוצל לארבע קבוצות גיל שונות. הרגרסיות מראות שהגידול היחסי בפריון של הנשים המטופלות התרחש בעיקר בגילי הביניים (30-34) ואילו בגילאים המבוגרים (35-44) לא היה גידול מובהק בפריון. בגילים 25-29 הגידול אינו מובהק.

לוח 11: הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1989-93 ו-1998-01		1989-2001		1981-2001		
6	5	4	3	2	1	
0.1596 (0.1751)	0.0169 (0.8818)	***0.3178 (0.0004)	*0.1584 (0.0630)	***0.2926 (0.0001)	***0.1957 (0.0093)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
45,836	46,856	61,110	62,458	79,353	85,368	מספר תצפיות
7,580	7,691	10,177	10,316	15,658	17,463	מספר לידות

הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות שלהן שלושה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1989-93 ו-1998-01		1989-2001		1981-2001		
12	11	10	9	8	7	
**0.2581 (0.0473)	*0.2483 (0.0508)	*0.2152 (0.0548)	*0.1931 (0.0771)	*0.1754 (0.0693)	*0.1743 (0.0591)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
40,472	41,419	54,824	56,084	67,235	71,640	מספר תצפיות
5,430	5,523	7,415	7,525	10,727	11,907	מספר לידות

בחנית השפעת קצבאות הילדים על הנשים הדרוזיות מחייבת התייחסות לדפוסי הפריון השונים במחוז חיפה ובמחוז הצפון. זאת משום שלנשים הדרוזיות שאינן במעמד יוצא צבא יש ייצוג יתר במחוז חיפה (15 אחוזים) וייצוג חסר במחוז הצפון (8 אחוזים) ומשום, שכאמור, הפריון של הנשים הדרוזיות במחוז חיפה נמוך בהרבה מזה של הנשים הדרוזיות במחוז הצפון. על כן נחזור ונריץ את הרגרסיות הקודמות (מלוח 11) עבור כל מחוז בנפרד, התוצאות בלוח 12-א'

מתייחסות למדגם של מחוז הצפון (נפה 24) ואילו התוצאות בלוח 12-ב' מתייחסות למדגם של מחוז חיפה (נפה 31); המדגם כלל נשים בגילאי 27 עד 44 בלבד. מהתוצאות למדים שבמחוז הצפון, שבו מתגוררת מרבית האוכלוסייה הדרוזית, הייתה לקצבאות הילדים השפעה זמנית בלבד על פריון הילודה, השפעה שנמוגה למעשה בשנים שאחרי השינוי (1997-2001). לעומת זאת במחוז חיפה הייתה ההשפעה על פריון הילודה ממושכת יותר: נימצא גידול מובהק בפריון של הנשים המטופלות הן בשנים 1994-2001 והן בשנים 1997-2001. גידול זה הביא, קרוב לוודאי, לעלייה במספר הלידות ולא רק להקדמת הלידות זאת משום שהגידול היחסי הקיף נשים מטופלות שלהן שלושה ילדים ויותר בגילים 30-45.

לוח 12. א': הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות במחוז הצפון (נפה 24), המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1998-01-ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
6	5	4	3	2	1	
0.09122 (0.5435)	0.0054 (0.9700)	**0.2821 (0.0180)	0.1767 (0.1212)	**0.2300 (0.0261)	*0.1790 (0.0683)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
28,551	29,094	38,230	38,948	47,715	50,796	מספר תצפיות
4,603	4,667	6,268	6,345	9,156	10,095	מספר לידות

הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות במחוז הצפון שלהן שלושה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1998-01-ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
12	11	10	9	8	7	
0.0684 (0.6703)	0.0923 (0.5582)	0.0913 (0.5118)	0.1061 (0.4346)	0.0340 (0.7737)	0.0636 (0.5747)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
26,483	27,011	35,728	36,430	43,304	45,853	מספר תצפיות
3,705	3,765	5,074	5,146	7,191	7,911	מספר לידות

לוח 12. ב': הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות במחוז חיפה (נפה 31), המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1998-01-ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
6	5	4	3	2	1	
0.5173 (0.0210)	0.2536 (0.2366)	*0.4479 (0.0083)	0.2397 (0.1368)	***0.4514 (0.0036)	*0.2746 (0.0625)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
9,020	9,230	12,122	12,407	15,159	16,088	מספר תצפיות
1,037	1,057	1,383	1,407	2,058	2,260	מספר לידות

הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות במחוז חיפה שלהן שלושה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1998-01-ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
12	11	10	9	8	7	
***0.9182 (0.0008)	***0.7599 (0.0037)	***0.6424 (0.0056)	**0.5443 (0.0152)	***0.6739 (0.0020)	***0.5738 (0.0051)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
7,937	8,146	10,865	11,104	12,809	13,438	מספר תצפיות
705	717	932	945	1,274	1,381	מספר לידות

דרך נוספת לבחון את השפעת קצבאות הילדים תהיה באמצעות ההשוואה של מספר הלידות של נשים במשך תקופת זמן ארוכה יחסית. לדוגמה, נגביל את המדגם לנשים שהיו אימהות ל-N ילדים בשנה t ונבחן את מספר ילדים 7 שנים מאוחר יותר. נבחן את מספר הלידות של נשים דומות בשנים שאחרי השינוי (במסטר החדש) ובשנים שלפני השינוי (במסטר הישן); בכל

משטר נבחין בין הנשים הנשואות ליוצאי צבא לנשים האחרות. בדיקה זו אינה שונה מהותית מהבדיקה הקודמת, אך יש בה יתרון מסוים: היא מקרבת אותנו לאמידת ההשפעה של שינוי המדינות על הפרייון השלם (במקום על הפרייון הסינתטי), אם כי משך הזמן של שבע שנים קצר בהרבה מזה של הפרייון השלם⁴.

תוצאות הבדיקות מפורטות בלוח 13. הלוח מתייחס לנשים שהיו להן שניים, שלושה או ארבעה ילדים בראשית המשטר החדש (באחת השנים 1993, 1994 או ב-1995) ולנשים דומות במשטר הישן (שהיו להן אותו מספר ילדים באחת מהשנים הבאות: 1984, 1985 או ב-1986)⁵. הלוח העליון מתייחס לנשים המתגוררות במחוז הצפון, ואילו הלוח התחתון מתייחס לנשים ממחוז חיפה. במחוז הצפון נמצא שהמעבר למשטר החדש לווה בירידה גדולה יותר דווקא בפרייון של הנשים שקיבלו טיפול (זאת בהשוואה לירידה בפרייון של הנשים שלא נהנו מגידול דומה בקצבאות הילדים). משמע שלגידול החד בקצבאות הילדים לא הייתה השפעה על פרייון הילודה של הנשים הדרוזיות המטופלות המתגוררות במחוז הצפון. כאמור, ההשפעה של קצבאות הילדים ניכרת רק על הנשים הדרוזיות במחוז חיפה. השפעה כזאת נמצאה אצל נשים שהיו להן שני ילדים בתחילת התקופה אך לא נמצאה השפעה אצל נשים שהיו להן באותו זמן שלושה או ארבעה ילדים (אם כי מספרן של האחרונות קטן מאוד). בדיקה באמצעות רגרסיה של קבוצת הנשים להן שני ילדים בתחילת התקופה העלתה שלא ניתן לדחות את ההשערה בדבר גידול הפרייון של הנשים המטופלות בתקופת הטיפול ברמת מובהקות של 2 אחוזים. המשתנה המוסבר ברגרסיה זו היה מספר הלידות במשך שבע שנים, המשתנים המסבירים הם גיל האישה בלידה השנייה, דמה לתקופת הטיפול (1994-2001) דמה לנשים המטופלות ודמה אינטראקציה (נשים מטופלות בתקופת הטיפול).

לוח 13: מספר הילדים של נשים דרוזיות בתום התקופה, ע"פ מס' הילדים בתחילתה.
13 א': נשים דרוזיות המתגוררות במחוז הצפון.

ארבעה ילדים		שלושה ילדים		שני ילדים			
ממוצע	תצפיות	ילדים	תצפיות	ילדים	תצפיות		
5.94	31	4.91	44	4.20	46	מטופלות	משטר
5.89	618	5.06	742	4.26	980	לא מטופלות	ישן
4.89	47	4.09	78	3.84	82	מטופלות	משטר
4.96	1,234	4.35	1,136	4.02	708	לא מטופלות	חדש
-1.05		-0.82		-0.36		מטופלות	ההפרש
-0.93		-0.71		-0.24		לא מטופלות	הראשון

13 ב': נשים דרוזיות המתגוררות במחוז חיפה.

ארבעה ילדים		שלושה ילדים		שני ילדים			
ממוצע	תצפיות	ילדים	תצפיות	ילדים	תצפיות		
5.29	7	4.50	12	3.34	61	מטופלות	משטר
5.46	101	4.40	211	3.55	276	לא מטופלות	ישן
4.40	28	3.53	86	3.48	52	מטופלות	משטר
4.64	313	3.69	263	3.34	117	לא מטופלות	חדש
-0.89		-0.97		0.14		מטופלות	ההפרש
-0.82		-0.71		-0.21		לא מטופלות	הראשון

⁴ יתרון נוסף טמון בכך שאמידה של חתך רוחב אינה כרוכה בחלק מהבעיות הייחודיות לאמידה של פנל.
⁵ נשים בגילאי 19-30 שלהן 2 ילדים או נשים בגילאי 21-33 שלהן 3 ילדים.

ב. השפעת קצבאות הילדים על הבדלים בדרום ישראל

נבחן את השפעת קצבאות הילדים על פריון הילודה באוכלוסייה המוסלמית בדרום ישראל (האוכלוסייה הבדווית). רובה של אוכלוסייה זו לא שירת בצבא והחל ליהנות מקצבאות מלאות רק באמצע שנות התשעים, אך מיעוטה שירת בצבא ונהנה מקצבאות ילדים מלאות כבר משנות השבעים. נבדיל בין משפחות של יוצאי צבא למשפחות אחרות באמצעות קצבאות הילדים ששולמו בפועל בשנת 1995. בשנה זו הופיעו במרשם האוכלוסין 5,086 נשים בדואיות נשואות שלהן יותר משני ילדים, מתוכם 577 נהנו מקצבאות ילדים מלאות (נשים הנשואות ל"יוצאי צבא") ו-4,497 הופלו וקיבלו קצבאות ילדים מופחתות. (מעמדן של חלק מהנשים לא זוהה והן הושמטו מהמדגם).

לוח 14: שיעור הלידות של נשים בדויות נשואות לפי מעמד יוצא צבא ולפי קבוצות גיל¹.

	25-44	45-49	40-44	35-39	30-34	25-29	20-24		
1981-1988	41.2	(10.3)	28.3	38.4	46.4	51.7	52.3	יוצאי צבא	
	40.5	13.0	29.0	40.3	43.7	48.8	52.2	לא יוצאי צבא	
1989-1993	36.4	5.3	17.6	35.7	43.3	48.9	58.7	יוצאי צבא	
	35.1	4.8	17.2	32.8	41.3	49.2	56.0	לא יוצאי צבא	
1994-1996	35.1	(4.7)	16.6	33.3	40.3	50.0	51.8	יוצאי צבא	
	33.3	1.9	16.0	29.6	39.5	47.9	54.0	לא יוצאי צבא	
1997-2001	30.3	0.0	14.7	28.9	38.0	39.6	(47.6)	יוצאי צבא	
	30.1	1.7	12.4	27.0	37.0	44.0	47.0	לא יוצאי צבא	

¹המספרים בסוגרים מסמנים תאים שבהם מספר התצפיות נמוך מ-150.

בתקופת האפליה בקצבאות הילדים (בין השנים 1981 עד 1994) לא היה הבדל של ממש בשיעור הלידות בין נשים שנהנו מקצבאות ילדים מלאות לנשים המופלות שקיבלו קצבאות מופחתות. אמנם שיעור הלידות בגילים 20-44 היה גדול במעט בקרב נשים שנהנו מקצבאות ילדים מוגדלות, אך פער זה אינו משמעותי. זאת ועוד, כאשר בוחנים את הפריון השלם של נשים בשלהי תקופת הפריון (נשים בנות 45-55) מוצאים שזה של נשים שנהנו מקצבאות ילדים מוגדלות היה אף נמוך במעט מזה של יתר הנשים (9.025 לידות לאישה במעמד "יוצא צבא" לעומת 9.165 לידות לאישה במעמד האחר). הדמיון הרב במספר הלידות נשמר גם בשנים הבאות, שבהן בוטלה האפליה, דבר המעיד כי האוכלוסייה הבדווית שהתגייסה לצבא אינה שונה בדפוסי הפריון שלה מהאוכלוסייה האחרת. התייחסות לקבוצת "יוצאי הצבא" כאל מדגם מקרי של האוכלוסייה מאפשר לקבוע מייד שקצבאות הילדים המוגדלות לא השפיעו על פריון הילודה של הנשים הבדוויות בשנות השמונים ובראשית שנות התשעים. בחינת ההפרש הראשון (בחינת התפתחות הפריון על פני זמן) בשתי האוכלוסיות הללו מאפשרת לבדוק אם הגידול החד בקצבאות הילדים הביא לעלייה יחסית בפריון של הנשים הבדוויות שזכו לשוויון בלי להניח שהאוכלוסייה במעמד "יוצאי צבא" מהווה מדגם מקרי של האוכלוסייה.

הרגרסיות בלוחות 15 מאששות את המסקנה שלקצבאות הילדים לא הייתה השפעה של ממש על פריון הנשים הבדוויות. הרגרסיות בודקות את השפעת הגידול בקצבאות הילדים על הנשים המטופלות, והן חוזרות למעשה על הרגרסיות הקודמות (מלוח 7 ולוח 11) עבור מדגם של הנשים הבדוויות בגילאי 25 עד 44. המשתנה המוסבר הוא ההסתברות ללידה, המשתנים המסבירים בכל הרגרסיות הם גיל האישה (5 קבוצות גיל), משתני דמה לנשים מטופלות (לכל

קבוצת גיל), משתני דמה לשנים 1994 עד 2001 (לכל קבוצת גיל) ומשתנה דמה אינטראקציה לנשים מטופלות בתקופת המדגם. ברגרסיות הזוגיות (2, 4, 6 וכו') נוספו משתני הבקרה (גיל הבעל, וותק הנישואין, מספר הילדים וכו'). הטבלה העליונה מציגה את התוצאות של מדגם המלא, שכלל את כל הנשים הנשואות, ואילו התוצאות המוצגות בטבלה התחתונה מתייחסות למדגם מצומצם שכלל רק נשים נשואות שלהן 4 ילדים ויותר. מהרגרסיות עולה שלקצבאות הילדים לא הייתה השפעה מובהקת על הפריון. בבדיקות אחרות (שאינן מוצגות כאן) הורצו כל הרגרסיות שוב כאשר משנה האינטראקציה הוחלף בארבעה משתני אינטראקציה נפרדים לכל קבוצת גיל, גם כאן לא נמצאה השפעה מובהקת של קצבאות הילדים על הפריון של הנשים המטופלות באף אחת מקבוצות הגיל שנבדקו: 25-29, 30-34, 35-39, 40-44 (ובאף אחת מהספציפיקציות).

לוח 15: הסתברות ללידה בקרב נשים בדויות נשואות, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1997-01 ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
6	5	4	3	2	1	
0.0752 (0.2990)	0.0535 (0.4401)	0.0233 (0.7150)	0.0123 (0.8405)	0.0238 (0.6663)	0.0131 (0.7979)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
39,932		53,111		63,811	67,833	מספר תצפיות
14,050		18,991		23,596	25,550	מספר לידות

הסתברות ללידה בקרב נשים בדויות נשואות שלהן ארבעה ילדים ויותר, המשתנה המוסבר: הסתברות ללידה.

1997-01 ו-1989-93		1989-2001		1981-2001		
12	11	10	9	8	7	
0.0551 (0.4702)	0.0512 (0.4831)	0.00628 (0.9277)	0.0117 (0.8595)	-0.0181 (0.7609)	-0.0137 (0.8033)	דמי נשים מטופלות בשנים 94-01
34,834		45,810		53,228	56,146	מספר תצפיות
11,470		15,235		18,362	19,515	מספר לידות

בבדיקות נוספות שנערכו (ואינן מוצגות כאן) פוצל המדגם לשתי קבוצות נפרדות, האחת של נשים בדויות המתגוררות ביישובים המוכרים בנגב והשנייה של נשים בדויות המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים (שבהם לעיתים אין תשתיות מים וחשמל מסודרות). ההבחנה בין שתי האוכלוסיות האלה חשובה, משום שהאוכלוסייה המתגוררת ביישובי הקבע מתאפיינת בשכר גבוה יותר (בכ-30 אחוזים) ובפריון ילודה נמוך מעט יותר (בכ-3.5 אחוזים) מאלה של אוכלוסיית היישובים הלא-מוכרים. הרגרסיות הורצו בנפרד לנשים המתגוררות ביישובים המוכרים ובנפרד לנשים המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים, וגם כאן לא נמצאה השפעה מובהקת של קצבאות הילדים על הפריון של הנשים המטופלות באף אחת מקבוצות.

נבחן את השפעת קצבאות הילדים באמצעות ההשוואה של מספר הלידות של נשים במשך תקופה ארוכה יחסית. נגביל את המדגם לנשים שהיו אימהות ל-N ילדים בשנה t ונבחן את מספר הילדים שלהן 7 שנים מאוחר יותר. את מספר הילדים של נשים אלה נבחן במשטר הישן (לפני שנת 1994) ובמשטר החדש; בכל משטר נבחן בין הנשים הנשואות ליוצאי צבא לאחרות. התוצאות מפורטות בלוח 15, הלוח מתייחס לנשים שהיו להן 2, 3, 4 או 5 ילדים בראשית המשטר החדש (באחת השנים 1993, 1994 או 1995) ולנשים דומות במשטר הישן (שהיו להן אותו מספר ילדים באחת מהשנים הבאות: 1984, 1985 או 1986). נמצא שאצל נשים שהיו להן 2 או 3 ילדים בתחילת התקופה הירידה בפריון אצל הנשים שקיבלו טיפול הייתה דווקא מתונה יותר מאשר אצל הנשים

האחרות; לעומת זאת בקרב נשים שלהן 4 או 5 ילדים (בתחילת התקופה) לא נמצאו הבדלים כאלה.

לוח 16 – מספר הילדים של נשים בדואיות בתום שבע שנים, ע"פ מס' הילדים בתחילת התקופה.

5 ילדים		4 ילדים		3 ילדים		2 ילדים			
ממוצע	תצפיות	לידות	תצפיות	לידות	תצפיות	לידות	תצפיות		
7.87	657	6.96	720	6.06	565	5.35	649	מטופלות	משטר
7.87	114	7.06	124	6.20	81	5.34	83	לא מטופלי	ישן
7.49	1,210	6.65	1,482	6.00	1,407	5.44	1,096	מטופלות	משטר
7.58	160	6.72	173	5.90	122	5.21	80	לא מטופלי	חדש
-0.38		-0.31		-0.06		0.08		מטופלות	הפרש
-0.29		-0.34		-0.30		-0.12		לא מטופלי	הראשון

ניעזר ברגרסיה מסוג OLS כדי לבדוק אם הגידול היחסי בפריון הנשים המטופלות שלהן שניים או שלושה ילדים בתחילת התקופה הוא אכן מובהק. נריץ רגרסיות נפרדות לכל קבוצה על פי מספר הילדים בתחילת התקופה; המשתנה המוסבר בכל הרגרסיות הוא מספר הילדים כעבור שבע שנים, והמשתנים המסבירים הם דמה לתקופת הטיפול (בהתאם להגדרה ששימשה בלוח 16), דמה לנשים מטופלות, דמה לנשים מטופלות בתקופת הטיפול, דמה לנשים המתגוררות ביישובים לא מוכרים, גיל האישה בלידת הילד מסדר N והגיל בריבוע. (לדוגמה, לנשים שלהן 3 ילדים בתחילת התקופה גיל האישה הוא הגיל בלידת הילד השלישי.) תוצאות הרגרסיות מרוכזות בלוח 17 ומהן ניתן ללמוד שלטיפול לא הייתה השפעה מובהקת על פריון הילודה באף אחת מהקבוצות, אף כי בקבוצת הנשים שלהן שני ילדים (בתחילת התקופה) התקבלה תוצאה גבולית.

לוח 17 - מספר הלידות של אישה במשך שבע שנים על פי מספר הילדים בתחילת התקופה.¹

שני ילדים	שלושה ילדים	ארבעה ילדים	חמישה ילדים	
0.26 (0.11)	0.21 (0.22)	0.02 (0.91)	0.06 (0.70)	נשים מטופלות בשנים 94-01
1,886	2,174	2,136	1,708	תצפיות
12.0	2.9	10.9	15.4	R ²

¹הערכים בסוגריים מציינים את רמת המובהקות P-value.

העדר הבדל של ממש בפריון הילודה בין נשים בדויות שנהנו מקצבאות ילדים מוגדלות לנשים בדויות שלא היו זכאיות לכך אינו מוסבר בהעדר תכנון של המשפחה באוכלוסייה הבדוית. אמנם הפריון אצל הנשים הבדויות גבוה מאוד וגבוה אף מהמקובל בחברות שבהן אין שימוש באמצעים לתכנון המשפחה (על פי מדד הפריון טבעי של הדמוגרף הצרפתי Louis Henry) אך שיעור הפריון הטבעי הוא מושג המשתנה מחברה לחברה בהשפעת הבדלים ביולוגיים, ותרבותיים ובהשפעת הבדלים באיכות המזון ובטיפול הרפואי. שיעור הפריון הטבעי של הבדוים גבוה משיעור הפריון הנוכחי, ולראיה שיעורי הפריון בחברה הבדוית יורדים לאורך זמן. במחקרו של הדמוגרף אבינועם מאיר נמצא כי שיעורי הפריון בחברה הבדוית הגיע לשיאו בשנת 1971, ומאז הוא בירידה מתמדת. מהנתונים שבידנו נמצא כי הפריון בקרב נשים בדויות נשואות יורד בהתמדה מאז ראשית תקופת המדגם (שנת 1981) וכי עיקר הירידה היא בגילים הצעירים ביותר (15-19) והמבוגרים ביותר (35-44) בעוד ששיעורי הפריון בגילי הביניים (20-29) עדיין גבוהים מאוד (ואף גבוהים משיעורי הפריון הטבעי על פי המדד של Henry).

הירידה בפריון הילודה שהתחילה בראשית שנות השבעים נמשכה גם בשנים שבהן הרוב המכריע של האוכלוסייה נהנה מגידול חד בקצבאות הילדים (1996-2001); קצב הירידה בפריון

אמנם הואט מעט בשנים הללו, אך זאת בעיקר בשל בלימת הירידה בגילים 20-24, בעוד שבגילאים הצעירים יותר והבוגרים יותר הירידה נמשכה. כאמור, בהסתמך על הנתונים שבידנו ניתן לומר שלא זו בלבד שהירידה בפריון אצל נשים בגילאי 25-45 נמשכה; אלא גם שירידת הפריון אצל הנשים (בגילים אלה) שנהנו מגידול הקצבאות הילדים לא הייתה שונה בהרבה מהירידה אצל הנשים שלא נהנו מגידול כזה. מכאן שקצבאות הילדים לא פעלו להגדלת הלידות.

לוח 18: הפריון טבעי הממוצע ב-10 אוכלוסיות על פי Henry ושיעורי הפריון של הבדווים בשנים 1989-2001.

קבוצת הגיל									
15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	15-49		
41.1	46	43.1	39.5	32.2	16.7	2.4	31.6	הפריון טבעי על פי Henry	
48.6	50.4	48.4	41.4	36.3	22.9	5.5	36.2	1981-1985	הפריון הממוצע של נשים בדווית נשואות בשנים:
44.4	50.5	46.5	41.1	31.7	17.3	4.7	33.7	1986-1990	
40.1	49	46.2	39.1	29.8	14.9	2	31.6	1991-1995	
37.8	49.1	44.8	36.7	27.2	12.7	1.3	30	1996-2001	

4. קצבאות הילדים והשפעתן על הילודה במשפחות העניות ועל עיתוי הלידות

א. ההשפעה הדיפרנציאלית של קצבאות הילדים על פי הכנסת האב

האוכלוסייה המוסלמית המתגוררת במרכז ובצפונה היא קבוצת האוכלוסייה הגדולה ביותר שנהנתה מהגדלת קצבאות הילדים בשנות התשעים, אך בשונה מהאוכלוסייה המוסלמית בדרום (ומהאוכלוסייה הדרוזית בגולן) אין בנמצא קבוצת ביקורת טובה לבחינת השפעת השינוי בקצבאות הילדים על אוכלוסייה זו. משום כך ננקוט דרך עקיפה לבחינת השפעת קצבאות הילדים על הפריון של אוכלוסייה זו: נבחן אם גידול הקצבאות הביא לגידול מהיר יותר בפריון של האוכלוסייה הענייה ביחס לאוכלוסייה העשירה. כידוע, על פי התיאוריה הכלכלית השפעתן של קצבאות הילדים תהיה גדולה במיוחד על משפחות עניות וקטנה בלבד על משפחות עשירות.

לצורך הבדיקה זווג מרשם האוכלוסין לקובץ הביטוח הלאומי המכיל את נתוני שכר של הפרטים. בסיס הנתונים הוגבל לשנים 1989-2001, וכלל תצפיות של נשים מוסלמיות בגילים 15-22 הנשואות לבן זוג מוסלמי ולגבי בן הזוג שלהן היה לפחות דיווח אחד על הכנסה משכר באחת מהשנים 1993, 1994 או 1995. לצורך ההבחנה בין משפחות עניות ומבוססות מוינו הנשים על פי גילן ועל פי הכנסת בן זוגן; כל קבוצת גיל מוינה לשתי קבוצות: נשים הנשואות לבן זוג שמשכר מעל החציון של קבוצת הגיל ונשים הנשואות לבן זוג המשתכר פחות מכך. השכר של בן הזוג הוא ממוצע השכר בשנים 1993 עד 1995 (שחושב רק עבור השנים שבהם היה דיווח לביטוח הלאומי); מאחר שאין לנו נתוני שכר לשנים שאחרי 1995 המידע שבידנו על נשים שהיו מתחת לגיל 22 בשנת 2001 הוא דל, ולכן לא ניתן למיין נשים אלו על פי הכנסת בן הזוג.

לוח 19 : שיעור הלידות של נשים מוסלמיות נשואות בגילאי 22-44 על פי הכנסת הבעל (לא כולל נשים מחוזות דרום וירושלים).

מקבלות הבטחת הכנסה	מתחת לחצי ההכנסה החציונית	מתחת להכנסה החציונית	מעל ההכנסה החציונית	מעל פעמיים ההכנסה החציונית	
23.4	21.0	21.0	19.6	18.8	1989-1993
19.1	17.6	17.5	16.3	15.3	1997-2001
4.3	3.4	3.5	3.3	3.5	הירידה בפריון

לוח 19 מציג את ההסתברות ללידה של נשים מוסלמיות נשואות בגילים 22-44 (לא כולל נשים ממחוז דרום וממחוז ירושלים) בתקופה שלפני השינוי במדיניות הממשלה ואחריו, וזאת בהתאם להכנסת הבעל. כצפוי, נמצא שפריון הילודה גבוה יותר בקרב נשים שלבן זוגן הכנסה נמוכה יותר, תוצאה המעידה כי שכר בן הזוג בשנים 1993 עד 1995 הוא אינדיקציה טובה למצבן הכלכלי-חברתי של הנשים. אשר להשפעת קצבאות הילדים על פריון הילודה של משפחות עניות – לא נמצא קשר בין רמת ההכנסה לעוצמת הירידה בפריון הילודה. הירידה בפריון הילודה של נשים הנשואות לבעלי שכר הגבוה מפעמיים השכר החציוני הייתה דומה לזו של נשים שהכנסת בן זוגן נמוכה מכך. הירידה בפריון הייתה החדה ביותר דווקא אצל הנשים העניות ביותר – נשים במשפחות שקיבלו מענקי הבטחת הכנסה בשנת 1995 (5 אחוזים מהנשים במדגם), תוצאה התומכת בממצא שלקצבאות הילדים לא הייתה השפעה עודפת על פריון הילודה של המשפחות העניות. קבוצת הגיל 25-29 היא היחידה שבה הואטה ירידת הפריון בקרב בעלי הכנסה נמוכה (מחצית מהחציון); פרוט של שיעורי הפריון לפי הגיל והכנסת בן הזוג מוצגת בלוח נ.7 (בנספח).

הגידול החד בקצבאות הילדים לא הביא לגידול בהסתברות ללידה של ילד נוסף אצל נשים הנשואות לבן זוג שהכנסתו נמוכה מהממוצע; השינוי בהסתברות ללידת ילד נוסף היה בלתי תלוי בגובה הכנסת בן הזוג. מסקנה זו עולה מבדיקות רבות שנערכו באמצעות רגרסיות לוגיסטיות. לצורך הבדיקה הוגדרו שלושה משתני דמה: משתנה דמה המקבל את הערך אחת במקרה שהאישה נשואה לבן זוג שהכנסתו (הממוצעת בשנים 1993-1995) נמוכה ב-25 אחוזים מן ההכנסה החציונית בקבוצת הגיל ואפס במקרה שהאישה נשואה לבן זוג שהכנסתו גבוהה ב-50 אחוזים מאותה הכנסה (יתר התצפיות הושמטו). משתנה דמה לשנים 1994-2001 ומשתנה אינטראקציה שמקבל ערך אחת לנשים שהכנסת בן הזוג שלהן נמוכה מהממוצע בשנים 2001-1994 ואפס אחרת. כל אחד ממשתני הדמה הללו יוגדר בנפרד לכל קבוצת גיל (25-29, 30-34, 35-39, 40-44). כך נקבל 16 משתני דמה (4 משתני דמה לקבוצת גיל, 4 משתני דמה לכל קבוצת גיל בתקופת הטיפול, 4 משתני דמה לכל קבוצת גיל לנשים 'עניות' ו-4 משתני דמה לכל קבוצת גיל לנשים 'עניות' בתקופת הטיפול) הרגרסיות הורצו בנפרד לכל מחוז: גליל, חיפה, מרכז (כולל ת"א) וירושלים. ההשערה שהירידה בפריון של בעלי ההכנסה הגבוהה הייתה דומה או גדולה מממנה לא נדחתה להוציא מקרה אחד - בקבוצת הגיל 40-44 במחוז חיפה, שם גדל הפריון אצל הנשים העניות באופן מובהק. (בחלק מהמקרים נמצא שהמקדמים שלילים ומובהקים, דבר המעיד כי הירידה בפריון אצל בעלי הכנסה נמוכה הייתה דווקא גדולה יותר). בבדיקות נוספות הושמטו מהמדגם השנים 1994 עד 1996, השינוי בפריון נבדק בין השנים 1989-1993 לשנים 1997-2001; בבדיקה אחרת הוגדרה הכנסה נמוכה כהכנסה הנמוכה ב-50 אחוזים מההכנסה החציונית במחוז והכנסה גבוהה – כזו הגבוהה מפעמיים השכר החציוני במחוז. גם בבדיקות אלה משתני האינטראקציה נמצאו לא מובהקים (או שליליים מובהקים). בסיכום הגידול החד בקצבאות

הילדים לא הביא לשינוי דיפרנציאלי בדפוסי הפריון של נשים על פי הכנסת בן זוגן והירידה בפריון הייתה אחידה בכל רמת ההכנסה. תוצאה זו מאששת את הסברה שהשפעה של קצבאות הילדים על פריון הילודה איננה גדולה.

לוח 20 מציג את שיעור הלידות של הנשים המוסלמיות והדרוזיות הנשואות לפי מחוז המגורים והכנסת בן הזוג (הכנסת בן הזוג ביחס להכנסה החצינית באותו מחוז). הלוח נועד לבחון שאלה היפותטיות: האם ללא השינוי במדיניות קצבאות הילדים הירידה בפריון במשפחות העניות הייתה מהירה יותר מאשר במשפחות העשירות. כדי להשיב על השאלה זו ניעזר בהשוואה לדפוסי הפריון של הנשים הדרוזיות, שלא הושפעו מהשינוי במדיניות. מהלוח עולה שבקרב הנשים הדרוזיות בגליל היו ירידות זהות בפריון בשתי קבוצות ההכנסה (מעל ומתחת לחציון). התנהגות דומה נמצאה אצל הנשים המוסלמיות בגליל, והירידה בפריון של הנשים "מתחת לחציון" הייתה אף גדולה מעט מאשר אצל הנשים "שמעל לחציון". ההתנהגות הדומה של הנשים המוסלמיות והנשים הדרוזיות בגליל מאששת את המסקנה שלקצבאות הילדים לא הייתה השפעה דיפרנציאלית על בעלי השכר הנמוך. מסקנה דומה עולה מבדיקת דפוסי הפריון של הנשים הדרוזיות בגולן: גם כאן לגידול החד בקצבאות הילדים לא הייתה השפעה דיפרנציאלית על בעלי השכר הנמוך, אף שהשוואתן לנשים הדרוזיות בגליל העלתה כי הגידול בקצבאות הילדים הגדיל את פריון הילודה בגולן.

לוח 20: שיעור הלידות של נשים מוסלמיות ודרוזיות נשואות בגילאי 22-44 לפי הכנסת הבעל ומחוז המגורים.

נשים דרוזיות*		נשים מוסלמיות						
גולן	חיפה	גליל	מרכז	חיפה	גליל	ירושלים		
17.3	14.0	19.8	18.7	19.6	19.9	20.8	1989-1993	
14.0	11.2	14.5	15.8	16.9	15.9	17.4	1997-2001	
3.3	2.8	5.4	2.9	2.8	4.0	3.4	הירידה בפריון	
17.2	14.4	21.5	19.6	21.0	21.3	21.8	1989-1993	
14.0	11.1	16.1	17.4	19.4	17.1	18.1	1997-2001	
3.2	3.3	5.4	2.1	1.7	4.2	3.7	הירידה בפריון	
0.1	-0.5	0.0	0.7	1.1	-0.2	-0.3	הפרש הפרשים	

נשים דרוזיות בגליל ובגולן בגילאי 23-44 ובגולן בגילאי 25-40.

ב. ההשפעה של קצבאות הילדים על עיתוי הלידות:

העלייה החדה בתשלום קצבאות הילדים לילדים מן שלישי ואילך יצרה תמריץ לקצר את משך הזמן בין הלידות. זאת משום שלצורך תשלומי קצבאות הילדים נחשבים ילדים עד גיל 18 בלבד ומשום שערך קצבת הילדים לילדים מן הרביעי ומעלה גבוה אשר לשלושת הראשונים. לדוגמה, ההכנסה הפרמננטית מקצבאות ילדים עבור ארבעה ילדים שהפרש הגילים ביניהם הוא שנה אחת גבוה ב-43 אחוזים מזה של אותם ארבעה ילדים שהפרש הגילים ביניהם חמש שנים. לפני השינוי במדיניות קצבאות הילדים (לפני שנת 1994) כמעט ולא היה תמריץ למשפחות שאינן "במעמד יוצאי צבא" לצופף את הלידות, משום שהקצבה ששולמה לכל ילד הייתה קבועה וללא תלות במקומו במשפחה (למעט העובדה שעבור כל אחד משני הילדים הראשונים שולמה נקודת קצבה אחת בלבד ואילו עבור הילדים השלישי ומעלה נקודה רבע).

כדי לבחון אם השינוי במדיניות קצבאות הילדים אכן פעל לציפוף הלידות נתמקד שוב באוכלוסייה הבדווית בנגב ובאוכלוסייה הדרוזית במחוז הצפון ובמחוז חיפה. נבדיל בין משפחות

במעמד 'יוצאי צבא' למשפחות שאינן במעמד זה ובין התקופה שבה המשפחות שאינן במעמד יוצאי צבא הופלו לרעה (המשטר הישן) לבין התקופה שבה בוטלה אפליה זו – המשטר החדש (השנים 1994-2001). נברור מכל אחת מהקבוצות את אותן נשים שלהן מספר ילדים דומה בתחילת התקופה (N ילדים) ונמדוד את משך הזמן מתחילת התקופה ועד ללידה מסדר גבוה יותר (N+M). תחילתה של תקופת המשטר החדש נקבעה לשנת 1994 (או לשנים 1993 או 1992), ואילו נקודת ההתחלה המקבילה של המשטר הישן נקבעה שבע שנים מוקדם יותר. תוצאות מקצת הבדיקות מפורטת בלוח 21. הלוח מציין את משך הזמן (בחודשים) שעבר מנקודת ההתחלה ועד ללידה הרביעית עבור אותן נשים שבנקודת ההתחלה היו להן שני ילדים (מובן שנשים שלא הגיעו ללידה הרביעית אינן נכללות בחישוב. כמו כן הושמטו מהמדגם נשים שילדו תאומים). מהלוח עולה שהנשים הבדויות צמצמו את משך הזמן מנקודת ההתחלה ועד לרגע שבו היו להן ארבעה ילדים אך הצמצום היה אחיד בשתי הקבוצות: אצל הנשים שקיבלו טיפול (3.5 חודשים) ובקבוצת הביקורת (3.6 חודשים). אצל הנשים הדרויות הייתה התפתחות הפוכה מהצפוי: אצל הנשים המטופלות התארך משך הזמן עד ללידה הרביעית, ואילו בקבוצת הביקורת הוא התקצר.

לוח 21: משך הזמן לאם שלה שני ילדים מנקודת ההתחלה ועד ללידה הרביעית.

דרויות במחוז חיפה		דרויות במחוז צפון		בדויות במחוז דרום			
חודשים	תצפיות	חודשים	תצפיות	חודשים	תצפיות		
57.6	132	48.8	804	35.9	100	יוצאי צבא	ישן
51.8	20	46.1	32	38.1	799	לא יוצאי צבא	
55.6	48	46.1	566	32.3	82	יוצאי צבא	חדש
52.3	29	49.2	59	34.6	1,210	לא יוצאי צבא	
-2.0		-1.8		-3.6		שינוי בקבוצת הביקורת	
0.5		2.1		-3.5		שינוי בקבוצת הניסוי	

לצורך בדיקת ההשפעה של הגדלת בקצבאות הילדים על מירווח הזמן בין הלידות נעזר ברגרסיה מסוג Life Reg. המשתנה המוסבר ברגרסיה זו הוא משך הזמן מנקודת התחלה מסוימת (שנבחרה כפי שהוסבר לעיל) ועד ללידה מסדר N+M, המשתנים המוסברים הם גיל האם בלידת הילד ה-N (נשים שמספר ילדיהן בנקודת ההתחלה שונה מ-N אינן נכללות ברגרסיה), משתנה דמה לנשים המטופלות, משתנה דמה לתקופת הטיפול ומשתנה דמה אינטראקציה – נשים מטופלות בתקופת הטיפול (ברגרסיות לנשים הבדויות נוסף גם משתנה לנשים המתגוררות בישוים לא-מוכרים). הרגרסיות בחנו את משך הזמן מנקודת ההתחלה ועד ללידה החמישית והשישית עבור נשים שלהן שני ילדים בנקודת ההתחלה ועבור נשים שלהן שלושה ילדים בנקודת ההתחלה. הרגרסיות הורצו בנפרד לכול קבוצה (נשים בדואיות שלהן שלושה ילדים בנקודת ההתחלה, נשים דרויות ממחוז הצפון שלהן שני ילדים בנקודת ההתחלה וכו'). באף אחת מהרגרסיות הללו לא נמצאה השפעה מובהקת של קצבאות הילדים על משך הזמן בין הלידות, ומכאן שלגידול החד בקצבאות הילדים לא הייתה השפעה על ציפוף הלידות.

5. סיכום ומסקנות

עבודה זו בחנה את השפעת ההגדלה החדה של קצבאות הילדים באמצע שנות התשעים על פרוץ הילודה של האוכלוסייה הנהנית ממנה. האוכלוסייה הנהנית היא זו שלא משרתת בצה"ל – האוכלוסייה המוסלמית הלא בדויות, האוכלוסייה הדרוית שמתגוררת מחוץ לגבולות הקו הירוק (בגולן), מרבית האוכלוסייה הבדויות ומקצת מהאוכלוסייה הדרוית המתגוררת בתחומי

הקו הירוק. שיטת המחקר התבססה על השוואת השינוי בפריון הילודה של אוכלוסיות האמורות, שקצבאות הילדים שלהן גדלו, ביחס לזה של אוכלוסיות דומות, שקצבאות הילדים שלהן לא גדלו. (משום שכמשפחות של יוצאי צבא הן קיבלו קצבאות אלו גם קודם לכן.) תקפות התוצאות תלויות באופן קריטי בדמיון שבין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת. ההשוואות האמינות יותר הן אלה שנעשו בתוך קבוצת אוכלוסייה הומוגנית – דרוזים במחוז הצפון, דרוזים במחוז חיפה ובדווים בנגב; האמינות של הבדיקות המשוואות בין אוכלוסיות שונות – מוסלמים מול דרוזים ודרוים בגולן מול דרוזים בתחומי הקו הירוק – נמוכה יותר. להלן נפרט בקצרה את ההשוואות שנעשו, את מידת הדמיון בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת ואת התוצאות העולות מכל בדיקה:

- השוואה של הנשים המוסלמיות (קבוצת הניסוי) לנשים הדרוזיות (קבוצת ביקורת) – הדמיון בין שתי האוכלוסיות אמנם בולט בדפוסי הפריון של העבר ובחלק מהמשתנים הנצפים, אך השוני העמוק ביניהן במשתנים הבלתי נצפים מקנה לבדיקה זו רמת אמינות נמוכה בלבד. השוואה זו מעלה, שהפריון היחסי של הנשים המוסלמיות אשר נהנו מגידול בקצבאות הילדים גדל בהרבה ביחס לנשים הדרוזיות, שרובן המכריע לא נהנה מהגידול האמור.
- השוואה של הנשים הדרוזיות בגולן (קבוצת הניסוי) לנשים הדרוזיות בתחומי הקו הירוק (קבוצת הביקורת) – גם כאן רב השוני במאפיינים החברתיים והתרבותיים בין שתי האוכלוסיות, וההשוואה ביניהן איננה אמינה ביותר, (אף כי היא עדיפה על ההשוואה הקודמת). תוצאות הבדיקה מראות על עלייה יחסית בפריון של הנשים בגולן (הפרש ראשון) ביחס לזה של הנשים בגליל. כמו כן הייתה האטה בקצב הירידה של הפריון בגולן (הפרש השני) הן ביחס לנשים בגליל והן ביחס לנשים במחוז חיפה. עיקר ההשפעה הייתה בשנים הראשונות לשינוי, אך נמצאה גם השפעה מתמשכת (שלא נעלמה גם בשנים 1998-2001).
- דרוזים במחוז הצפון ודרוים במחוז חיפה – השוואת מקבלי התוספת בקצבאות הילדים לכאלה שלא קיבלו תוספת כזאת. כאמור השוואה בתוך קבוצת אוכלוסייה הומוגנית היא בדיקה אמינה, אך השונות הרבה בשיעורי הפריון בתוך האוכלוסייה הזאת יוצרת בעיה; הפיתרון הוא השוואה נפרדת לאוכלוסייה במחוז חיפה ובמחוז הצפון. בעיה נוספת נובעת מהעובדה שהחלטת הפרט להתגייס או לא להתגייס לצבא איננה נופלת בחלל הריק אלא עשויה להיות מתואמת עם המשתנים המשפיעים על פריון הילודה. את הבעיה הזאת פותרת השוואת הפרש הפרשים. החסרונות של השוואה זו נובעים מהמגבלות שהיא מטילה על גיל הנשים (ניתן להשוות רק בין נשים בנות 27 ומעלה) וממספר התצפיות המצומצם יחסית. המסקנה מבדיקה זו היא, שלגידול בקצבאות הילדים הייתה השפעה מתמשכת על הפריון של נשים דרוזיות במחוז חיפה, אך השפעה זמנית בלבד על הנשים הדרוזיות במחוז הצפון.
- בדווים במחוז הדרום – השוואה זו היא האמינה ביותר, משום שהיא מתייחסת לקבוצת אוכלוסייה שהיא הומוגנית בדפוסי הפריון שלה, וכן משום שהמגבלה שבדיקה זו הציבה על גיל הנשים ועל מספר התצפיות לא הייתה הדוקה כמו בבדיקה הקודמת. בדיקה זו העלתה שהשפעה של הגידול החד בקצבאות הילדים על האוכלוסייה הבדווית הייתה זניחה בלבד – אף על פי שהתמריץ שעמד בפניה להגדלת הפריון היה הגדול ביותר: אוכלוסייה זו היא הענייה ביותר בישראל, שיעורי ההשתתפות של הנשים הבדוויות והשכלתן נמוכים וערך קצבת הילדים השולית גבוה (בשל שיעורי פריון גבוהים).

- השפעה דיפרנציאלית לפי הכנסת בן הזוג – על פי התיאוריה הכלכלית קצבאות הילדים ישפיעו בעיקר על פריון הילודה של המשפחות העניות. טענה זו נבדקה ולא נמצא מיתאם בין השינוי בשיעורי הפריון להכנסת בן הזוג (גם לא בקרב הנשים הדרוזיות בגולן). אמנם, ניתן לטעון שמרבית הלידות מתרחשות בגילאים צעירים מאוד, והכנסת בן הזוג בשנים אלה לא תמיד מנבאת את פוטנציאל ההכנסה שלו, אך בכל זאת החלוקה לבעלי הכנסה נמוכה וגבוהה הוא אומדן טוב, ועל כך יעיד המתאם הברור שנמצא בין הכנסה נמוכה מעבודה למספר ילדים גדול.
- ציפוף הלידות – הגידול החד בקצבאות הילדים מהילד הרביעי ומעלה תמרץ את האוכלוסייה שאינה במעמד "יוצא צבא" לצופף את תדירות הלידות. השוואה של השינוי בצפיפות הלידות באוכלוסייה זו ביחס לזה של קבוצת הביקורת (נשים מאותה קבוצה אתנית ואזור גיאוגרפי שלא נהנו מגידול דומה בקצבאות הילדים) העלתה שצפיפות הלידות בפועל לא גדלה.

המסקנות העולות מעבודה זו אינן חד משמעיות, קצבאות הילדים השפיעו באופן שונה על האוכלוסיות השונות: הייתה להן תרומה להגדלת הפריון של הדרוזים בגולן ושל הדרוזים במחוז חיפה אך לא הייתה להן השפעה על דפוסי הפריון של הדרוזים במחוז הצפון ועל זה של הבדווים בנגב. אמנם לא מן הכרח שקצבאות הילדים ישפיעו באותו אופן על כל קבוצות האוכלוסייה, אך מטרת העבודה היא להסיק מסקנה כללית על הקשר בין קצבאות הילדים ולפריון הילודה והתוצאות לגבי קבוצה זו או אחרת איננה העיקר. לשם כך נייחס את מרב המשקל לבדיקות שנעשו בתוך קבוצת אוכלוסייה הומוגניות ולבדיקת המתאם שבין הכנסת בן הזוג ובין השינוי בשיעורי הפריון. שלוש מתוך ארבע הבדיקות הללו (דרוזים במחוז הצפון, בדווים בנגב, וחוסר המתאם בין הכנסה נמוכה ועלייה בפריון) מלמדות על כך שלגידול החד בקצבאות הילדים לא הייתה השפעה מתמשכת על הפריון, כמו כן לא נמצאה השפעה על עיתוי הלידות. העדויות האחרות, בעיקר זו של הנשים הדרוזיות במחוז חיפה, אך גם זו של הנשים הדרוזיות בגולן, מעלות מסקנות שונות ולכן המסקנה הכללית שעולה מעבודה זו היא שלקצבאות הילדים השפעה מתמשכת חלשה על פריון הילודה. תוצאות דומות התקבלו במרבית המחקרים שנעשו בתחום זה ברחבי העולם.

פרשנות אחרת לתוצאות היא לטעון שגידול קצבאות הילדים מחולל שינוי חברתי (סוציולוגי), שיתבטא בסופו של דבר בהגדלת פריון הילודה בחברה כולה (למשל עקב חיקוי דפוסי הפריון), אך השפעתו הדיפרנציאלית על קבוצות בחברה היא זניחה (הקבוצה שעבורה הוגדלה הקצבה והקבוצה שהקצבה שלה לא השתנתה יחקו זו את זו). פרשנות זו מרוקנת מתוכן את מרבית הממצאים של עבודה זו משום שהיא הופכת את ההשוואות בתוך חברה הומוגנית (בין מי שנהנו מגידול בקצבאות הילדים למי שלא נהנו מגידול זה) ללא רלוונטיים ומותירה בתוקף רק את ההשוואות בין אוכלוסיות שונות וזרות (שאינן מחקות זו את זו) ואולם באחרונות נמצאה השפעה חזקה של קצבאות הילדים על פריון הילודה. מכל מקום, פרשנות זו אינה עקיבה עם המודלים הכלכליים המקובלים ולפיהם תכנון המשפחה נעשה בדרך רציונאלית (תוך התחשבות במגבלת התקציב) ולא באמצעות חיקוי דפוסי פריון מקובלים.

נספח:

לוח נ. 1: נקודות הזיכוי לילדים מסדר שלישי ומעלה למשפחות שאינן במעמד "יוצאי צבא", לשנים 1993 עד 2001.

1.1.2001**	1.8.1997*	1.1.1997	1.1.1996	1.1.1995	1.1.1994	1.1.1993	
2.00	2.00	2.00	1.85	1.65	1.45	1.25	3
4.05	4.05	4.05	3.35	2.75	1.85	1.25	4
5.00	3.40	3.40	2.90	2.40	1.75	1.25	5
5.00	3.75	2.25	2.50	2.60	1.80	1.25	6
5.00	3.50	2.05	2.25	2.35	1.80	1.25	7+

* נקודות הזיכוי נותרו ברמתן זו מ-1.8.1997 עד ל-31.12.2000.

** נקודות הזיכוי נותרו ברמתן זו עד לשנת 2003.

לוח נ. 2: קצבאות הילדים למשפחות שאינן במעמד "יוצאי צבא" בשנים 1983 עד 2002, במחירים קבועים (של שנת 2002):

ילד שביעי ומעלה	ילד שלישי	ילד חמישי	ילד רביעי	ילד שלישי	ילד שני	ילד ראשון	
227	227	227	227	227	181	181	1/8/93
327	327	319	337	265	181	181	1/1/94
313	313	329	373	251	174	174	1/8/94
404	447	413	473	284	173	173	1/1/95
388	429	498	575	317	172	172	1/1/96
362	400	503	581	321	173	173	1/8/96
351	388	585	697	344	172	172	1/1/97
607	651	590	703	347	174	174	1/8/97
610	653	592	706	348	174	174	1/1/98
607	651	590	702	347	174	174	1/1/99
607	651	590	703	347	173	173	1/1/00
868	868	868	704	348	173	173	1/1/01
868	868	868	703	342	174	174	1/1/02
740	740	740	599	295	148	148	1/3/02
681	681	681	551	272	137	137	1/7/02

לוח נ. 3: שיעורי הפרייון הסגולי של נשים מוסלמיות ודרוזיות (מספר הלידות לאלף נשים) בשנים 1990-1993 ובשנים.

גיל האישה	שיעור הפרייון סגולי של הנשים המוסלמיות		שיעור הפרייון סגולי של הנשים הדרוזיות	
	1990-1993	1998-2001	1990-1993	1998-2001
15-19	56.8	60.0	31.1	22.8
20-24	244.7	259.9	202.4	170.7
25-29	259.4	270.5	221.6	187.7
30-34	205.7	204.0	180.6	137.8
35-39	123.4	115.0	99.6	70.7
40-44	42.1	34.0	29.0	19.3
15-44	155.4	157.2	127.4	101.5

לוח נ'. 4 : מספר הלידות בקרב האוכלוסייה המוסלמית בישראל ובמחוז ירושלים
על פי קובץ "לידות חי" ועל פי קובץ "מרשם האוכלוסין".

2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992		
35740	34514	33857	31374	30802	30226	28400	27692	26419	סה"כ	לידות חי -שנתון
7210	7225	6708	6122	6368	6455	5683	5594	5242	ירושלים	
28530	27289	27149	25252	24434	23771	22717	22098	21177	ללא י-ם	
34649	33318	33316	31174	30769	30295	29020	28885	27608	סה"כ	מרשם האוכלוסין
6515	6420	6340	6036	6264	6344	6045	6237	5904	ירושלים	
28134	26898	26976	25138	24505	23951	22975	22648	21704	ללא י-ם	
-3%	-3%	-2%	-1%	0%	0%	2%	4%	5%	סה"כ	הפער בין המרשם לשנתון
-10%	-11%	-5%	-1%	-2%	-2%	6%	11%	13%	ירושלים	
-1%	-1%	-1%	0%	0%	1%	1%	2%	2%	ללא י-ם	

לוח נ'. 5 : הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות,
המשתנה המוסבר : הסתברות ללידה.

1997-2001, 1989-1993	1989-2001		1981-2001		דמה נשים מהגולן בשנים 2001-1994	
6	5	4	3	2		1
-0.0244 (0.7480)	-0.0253 (0.7311)	-0.0013 (0.9845)	0.0002 (0.9972)	0.0206 (0.7202)	0.0214 (0.6867)	גילאי 20-24
0.0903 (0.2447)	0.1149 (0.1288)	0.1166 (0.1060)	**0.1445 (0.0398)	**0.1534 (0.0107)	***0.1897 (0.0007)	גילאי 25-29
0.0341 (0.7251)	*0.1601 (0.0902)	0.0516 (0.5618)	0.1407 (0.1049)	0.1149 (0.1281)	**0.1805 (0.0109)	גילאי 30-34
0.1865 (0.1913)	0.1919 (0.1647)	0.1186 (0.3653)	0.1104 (0.3841)	0.1782 (0.1187)	0.1111 (0.3069)	גילאי 35-39
*0.5799 (0.0635)	0.1067 (0.7231)	*0.5556 (0.0601)	0.0528 (0.8533)	**0.6542 (0.0123)	0.0258 (0.9171)	גילאי 40-44
123,198	123,198	160,766	160,766	200,920	219,136	מספר תצפיות
24,164	24,164	31,645	31,645	41,415	46,621	מספר לידות

לוח נ. 6 : הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות בגליל ובחיפה, המשתנה המוסבר : הסתברות ללידה.

1998-2001, 1989-1993		1989-2001		1981-2001		דמה נשים מטופלות בשנים 2001-1994 :
6	5	4	3	2	1	
*0.4572 (0.0914)	0.2708 (0.3077)	**0.3956 (0.0100)	*0.2441 (0.0979)	***0.4641 (0.0009)	**0.3459 (0.0105)	גילאי 29-25
0.2611 (0.1277)	0.0631 (0.7057)	***0.4361 (0.0017)	*0.2265 (0.0885)	**0.2600 (0.0296)	0.1445 (0.2058)	גילאי 34-30
-0.1954 (0.3545)	-0.2472 (0.2213)	-0.0278 (0.8818)	-0.1308 (0.4611)	0.0910 (0.5877)	0.0187 (0.9059)	גילאי 39-35
0.3272 (0.5067)	0.3184 (0.5031)	0.3594 (0.4418)	0.3827 (0.3944)	0.4230 (0.3018)	0.6078 (0.1216)	גילאי 44-40
45,836	46,856	61,110	62,458	79,353	85,368	מספר תצפיות
7,580	7,691	10,177	10,316	15,658	17,463	מספר לידות

לוח נ. 6 ב' : הסתברות ללידה בקרב נשים דרוזיות נשואות בגליל ובחיפה שלהן שלושה ילדים ויותר,

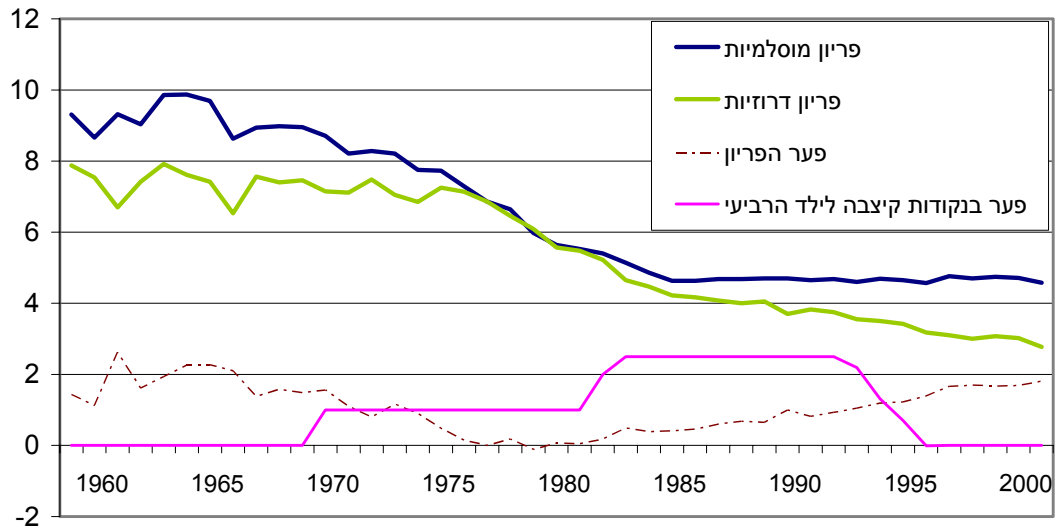
המשתנה המוסבר : הסתברות ללידה.

1997-2001, 1989-1993		1989-2001		1981-2001		דמה נשים מטופלות בשנים 2001-1994 :
12	11	10	9	8	7	
0.3600 (0.2428)	0.3706 (0.2210)	-0.0022 (0.9923)	0.0284 (0.9015)	0.0261 (0.8978)	-0.0021 (0.9911)	גילאי 29-25
**0.3868 (0.0493)	*0.3629 (0.0612)	**0.3969 (0.0227)	**0.3611 (0.0348)	0.2287 (0.1166)	0.2136 (0.1277)	גילאי 34-30
-0.0169 (0.9406)	-0.0119 (0.9567)	0.0633 (0.7593)	0.0151 (0.9396)	0.1520 (0.4111)	0.1479 (0.4005)	גילאי 39-35
0.4800 (0.3513)	0.4823 (0.3349)	0.5247 (0.2855)	0.5473 (0.2510)	0.4925 (0.2434)	*0.7156 (0.0798)	גילאי 44-40
40,472	41,419	54,824	56,084	62,235	71,640	מספר תצפיות
5,430	5,523	7,415	7,527	10,727	11,907	מספר לידות

לוח נ. 7 שיעור הלידות של נשים מוסלמיות נשואות לפי גיל האישה ולפי הכנסת הבעל (לא כולל מחוזות דרום וירושלים).

22-44	40-44	35-39	30-34	25-29	22-24		
18.8	3.9	11.9	21.3	31.2	36.6	1989-1993	מעל פעמיים החציון
15.3	2.4	9.0	17.5	25.8	31.6	1997-2001	
3.5	1.5	2.9	3.8	5.4	5.0	הירידה בפריון	
19.6	4.0	12.8	22.9	32.1	36.9	1989-1993	מעל ההכנסה החציונית
16.3	2.8	10.2	19.2	26.6	32.4	1997-2001	
3.3	1.2	2.6	3.7	5.5	4.5	הירידה בפריון	
21.0	5.1	15.0	25.1	33.1	37.2	1989-1993	מתחת להכנסה החציונית
17.5	3.9	12.1	21.2	27.7	31.7	1997-2001	
3.5	1.2	2.9	3.9	5.5	5.5	הירידה בפריון	
21.0	4.8	15.3	25.1	32.5	37.8	1989-1993	מתחת לחצי החציון
17.6	4.1	12.4	21.2	27.8	31.2	1997-2001	
3.4	0.7	2.9	4.0	4.7	6.6	הירידה בפריון	

דיאגרמה 1 - שיעור הפרייה של נשים מוסלמיות ודרוזיות בישראל
בין השנים 1960 עד 2002

ביבליוגרפיה

- יורם מישר וצירלס מנסקי "קצבאות הילדים והילודה בישראל, ממצאים ראשוניים", רבעון לכלכלה, 47, דצמבר 2000, עמודים 535-564.
- שרון, אסתר, "מערכת קצבאות הילדים בישראל: 1987-1959, מאין באה ולאן מועדות פניה", רבעון לכלכלה, ל"ח, דצמבר 1987 עמודים 202-216.
- Barmby, T & Cigno, A, 1990. "A Sequential Probability Model of Fertility Patterns," Journal of Population Economics, Vol. 3 (1) pp. 31-35. Springer Berlin Heidelberg
- Becker, G. (1991), A Treatise on the Family, Harvard University Press.
- Blanchet, D. and O. Ekert-jaffe (1994), "The Demographic Impact of Family Benefits: Evidence form a Micro model and from macro data", in The family, the Market and the State in Ageing Societies, J. Ermisch and N. Ogawa eds, Clarendon Presses.
- Cigano, A (1986), "Fertility and the Tax-benefit System: A Reconsideration of the Theory of Family Taxation" Economic Journal, 96, 1035-1051.
- Ekert-Jaffe. O. (1986) , "Effect et limites des aides financiers aux familles: une experience, un modele" Population, 2, 327-348.
- Gauthier, A. and J. Hatzius (1997), "Family Benefits and Fertility: An Economic Model", Population Studies, 51, 295-346.
- Kreyenfeld ,Michaela :(2001) Timing of first birth in East Germany after reunification. Vierteljahrsheft zur Wirtschaftsforschung 70(1): 74-79. 2000.